

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

ZAVRŠNI RAD

MARKO TULIJE CICERON -
GOVORNIŠTVO U SLUŽBI DRŽAVE

Mentor: van. prof. dr. Drago Župarić

Studentica: Nina Šćepanović

Sarajevo, maj 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ROMANCE STUDIES
CHAIR OF LATIN LANGUAGE AND ROMAN LITERATURE

FINAL THESIS

MARCUS TULLIUS CICERO -
ORATORY IN SERVICE OF THE STATE

Mentor: Assoc. Prof. Dr. Drago Župarić

Student: Nina Šćepanović

Sarajevo, May 2024.

„Ko može gorljivije od govornika poticati na vrlinu, ko oštrije odvrćati od opačina, ko žešće koriti zlotvore, ko ljepše hvaliti dobre? Čiji napad može snažnije slomiti pohlepu, čija utjeha nježnije utišati bol?“

"Who can more fervently encourage virtue than the orator, who can more sharply deter from wrongdoing, who can more vehemently rebuke evildoers, who can more beautifully praise the good? Whose attack can more powerfully shatter greed, whose comfort can more gently silence the pain?"

(Cicero)

SAŽETAK

Ovaj rad istražuje ulogu Ciceronovog govorništva kao ključnog instrumenta za zaštitu državnih, republikanskih interesa u periodu kada se republikanska vlast gasila, a imperijalna moć jačala. Kroz analizu pravnih slučajeva poput obrane Seksta Roscija i suđenja Verru, istražuje se Ciceronova hrabrost i odlučnost pri suočavanju s koruptivnim, visokorangiranim dužnosnicima propadajuće Republike. Poseban naglasak stavljen je na događaje vezane za Catilininu urotu, koji su označili prekretnicu u Ciceronovoj političkoj, ali i književnoj karijeri. Međutim, fokus ostaje, na sudskim slučajevima kao osnovi Ciceronove borbe protiv korupcije, te drugih „bolesti“ njegova društva, dok politički govori, osobito oni protiv Catiline, dopunjuju argumente o njegovoj predanosti spašavanju i obnovi Republike. Dodatno, promatra se i Ciceronovo veliko književno, državnoteorijsko djelo *O Državi (De Re publica)*, u kojima ispituje karakteristike Ciceronovog idealnog društva, građanina i države. Naposljetku, dotaknućemo se i *II Filipike protiv Marka Antonija (In M. Antonium Oratio Philippica Secunda)* kao svojevrsnog političkog pamfleta i Ciceronovog posljednjeg značajnog političkog i javnog govora.

Ključne riječi: Ciceron, govorništvo, retorika, rimska književnost, rimska republika, politika.

ABSTRACT

This research explores the role of Cicero's oratory as a crucial instrument in safeguarding the state's republican interests during a period of waning republican authority and growing imperial power. Through the analysis of legal cases such as the defense of Sextus Roscius and the trial of Verres, we examine Cicero's courage and determination in confronting corrupt, high-ranking officials of the declining Republic. Special emphasis is placed on events related to the Catilinarian conspiracy that marked a turning point in Cicero's political and literary career. Our main focus remains on legal cases as the foundation of Cicero's fight against corruption and other societal "ailments", while his political speeches, especially those against Catiline, complement arguments about his dedication to the salvation and restoration of the Republic. Additionally, Cicero's monumental literary and political work, *On the Republic (De Re publica)*, is scrutinized to explore the characteristics of Cicero's ideal society, citizenry, and state. Finally, we will also delve into Cicero's Second Philippic against Mark Antony (*In M. Antonium Oratio Philippica Secunda*) as a sort of political pamphlet and Cicero's final significant political and public speech.

Keywords: Cicero, oratory, rhetoric, Roman literature, Roman Republic, politics.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
UVOD	4
1. MARKO TULIJE CICERON.....	5
1.1. „RIMLJANIN OD RIMLJANA“	5
1.2. INTELEKTUALAC ISPRED POLITIKE	7
1.3. DRŽAVNIK U DRŽAVNOJ KRIZI	8
2. CICERONOV KNJIŽEVNI OPUS	10
2.1. Državni i sudski govori	12
2.2. Retorski spisi.....	14
3. RETORIKA I GOVORNIŠTVO	16
3.1. ODREĐIVANJE POJMA RETORIKE.....	16
3.1.1. Elementi govorništva: nagovor i ubijedivanje.....	19
3.1.2. Određivanje pojma govorništvo	20
4. GOVORNIŠTVO U SLUŽBI DRŽAVE	22
4.1. PRAVNO ZASTUPANJE.....	23
4.1.1. Prvo javno suđenje - <i>Pro Roscio Amerino Oratio</i>	24
4.1.2. Prvi veliki slučaj – <i>In Verrem</i>	26
4.2. POLITIČKI UTJECAJ	28
4.2.1. Razotkrivanje urote	30
4.2.2. <i>In L.Catilinam Oratio Quatra</i>	32
4.3. OBRANA REPUBLIKANSKIH VRIJEDNOSTI	34
4.3.1. O Državi (<i>De re publica</i>)	35
4.3.2. <i>In M.Antonium oratio Philippica secunda</i>	39
ZAKLJUČAK.....	42
BIBLIOGRAFIJA	43

UVOD

Marko Tulije Ciceron (*Marcus Tullius Cicero*), (106. pr. Kr. – 43.pr.Kr.), poznat po svojoj strastvenoj predanosti jeziku i filologiji, za sobom je ostavio opsežno književno naslijeđe koje je neraskidivo povezano s njegovim političkim i javnim djelovanjem. Od sudskih početaka i velikih životnih prekretnica, do političkih uspona i padova, ovaj rad će hronološki predstaviti Ciceronove najznačajnije spise i govore, odnosno historijske momente u kojima je Ciceron, svojim govorničkom talentom služio interesima Senata, Rima i njegovim stanovnicima.

Kao obrazovani pravnik sa iskustvom u Rimu i Grčkoj, Ciceron je postao slavan braneci Seksta Roscija (*Sextiusa Roscius Amerina*), koji je kao žrtva tadašnjeg sistema, nepravедno optužen za patricid. Njegov govor u obrani Seksta Roscija, prvi put dokumentiran u javnosti kao pravni slučaj u kaznenom postupku, pruža dubok uvid u korupciju unutar republikanskih institucija te propadanje pravnog sistema. Ciceron je u mladosti bez oklijevanja preuzeo ovaj slučaj, ističući kako se drugi, iskusniji, ne usuđuju braniti nedužna čovjeka zbog nesigurnih vremena. Deset godina kasnije, kao iskusni govornik i političar, Ciceron je vodio slučaj protiv Gaja Verra (*Gaius Verres*), upravitelja Sicilije, optuženog za pljačku i zlostavljanje stanovništva otoka. Njegov prvi govor protiv Verra donio mu je ogromnu slavu s kojim će kasnije, doseći najveći vrh rimske političke moći. Analizirajući ova dva slučaja, možemo uočiti da, iako su završili uspješno za Cicerona, mogli imati pogubne posljedice s obzirom na suprotstavljanje vladajućoj klasi u Rimu. Nadalje, razmotrićemo i Ciceronovu ključnu ulogu u razotkrivanju Catilline zavjere dok je obnašao funkciju konzula, što mu je donijelo epitet "*oca domovine*". Kroz analizu njegovog četvrtog govora protiv Catilline (*In Cat. Oratio Quarta*), istražit ćemo kako su njegovi politički potezi bili tijesno povezani s promjenama u političkoj klimi koja je Rim vodila do promjene državnog režima. Dodatno, dotaknut ćemo se Ciceronovih reminiscencija o optimalnom državnom uređenju i ulozi idealnog građanina, koje je iznio u velikom državnoteorijskom djelu *O Državi*.

Za kraj, istaknut ćemo Ciceronov, drugi govor protiv Marka Antonija (*In M. Antonium Philippicae Oratio Secunda*) kao njegovu posljednju odlučnu borbu protiv tiranije koja će rezultirati njegovim tragičnim ubistvom. Ciceron je do samog kraja svog života, pa i po cijenu vlastitog života, ostao vjeran principima Senata i naroda Rima, braneci Republiku snagom i odjekom vlastita izražavanja.

1. MARKO TULIJE CICERON

1.1. „RIMLJANIN OD RIMLJANA“

Težak zadatak je naumiti pisati o životu i djelu Marka Tulija Cicerona. Razlog tomu je što se najprije njegov književni, privatni, ali i javni život ne mogu posmatrati odvojeno, a onda zato što se čini da nikada ni o kome nije bilo više proturječnih stavova, kako za njegova života, tako i poslije njega. Proći ćemo kroz nekoliko različitih kritika na račun najvećeg rimskog govornika, njegovog stila i javnog djelovanja.

Danas, u 21. stoljeću, kada samo svjesni Ciceronovog utjecaja na daljnji razvoj društva i humanističke misli, problem nalazimo u tome što, moderna tradicija, koja seže sve do Mommsena, namjerno je pokušavala osuditi privatno i javno Cicerona, kritizirati političara i čak omalovažavati filozofa koji je bio „početnik“, „advokat bez uvjerenja i strasti“, a kasnije i „kukavica.“¹ "Kao državnik bez uvida, mišljenja ili svrhe, on se pojavljivao kao demokrat, aristokrat i kao alat monarha, i nikada nije bio ništa više od kratkovidnog egoiste."² Mommsen, ni Ciceronu kao prema piscu nije pokazivao ništa više suosjećanja: " S druge strane, kao autor, , stoji jednako nisko kao i kao državnik. " ³Što se tiče Cicerona, velikog govornika, "ako postoji nešto čudesno, to nije u njegovim govorima, već u divljenju koje su izazvali."⁴ To divljenje zaključio je Slaughter, ugasila je generacija koja neće poštivati Ciceronov rad i djelo:

"Smatrali su da Ciceronov jezik nedostatan u preciznosti i čistoći, njegove šale nedostatne u živahnosti, njegova struktura nedostatna u jasnoći i artikuliranoj podjeli, te iznad svega, da je njegova cijela elokvencija oskudna u vatri, često se vraćao politici, jednako kao što se vraćao riječima i slovima koje je oduvijek volio, i za koje je prirodom bio stvoren."⁵

Toliko je štetan bio Mommsenov napad na Ciceronovu reputaciju da, prema Graftonu, „nije potpuno oporavljen sve do 20. stoljeća.“⁶ Bilo kako bilo, Cicerona je politika za koju se

---

¹ Mommsen, T., (1905). *A History of Rome*. Prijevod N.Š., Charles Scribner Sons, New York, V, 12, str. 414. Preuzeto sa: <https://www.forgottenbooks.com/en>.

² *Ibid.*, V, 12, str. 440.

³ *Ibid.*, V, 13, str. 456.

⁴ Slaughter, M. S. (1921). „Cicero and his critics“. *The Classical Journal*. Prijevod N.Š., 17(3), str. 120-131.

⁵ *Ibid.*, 17(3), str. 120-131.

⁶ Grafton, Anthony, (1997). *Commerce with the Classics: Ancient Books and Renaissance Readers*. University of Michigan Press, Michigan, str. 208.

zalagao, naposljetku i odvela u smrt, pa mnogi smatraju da je platio cijenu svojih političkih grešaka.

Za Ciceronu naklonjeniju kritiku, kritiku 20. stoljeća, za Claude Nicolet i Alaina Michela, Ciceron je „humanista prije humanizma“,⁷ koji je tokom cijele svoje turbulentne karijere „težio ka univerzalnog, praveći sintezu između politike i političke filozofije.“⁸ Slaughter u svojim istraživanjima govori kako se Ciceronu „zamjera na sitnicama: taštini, sujeti, preosjetljivosti“,⁹ i objašnjava da i ako se Ciceron morao iskupiti za to, onda je to uradio činjenicom da je „umro kao Rimljanin, čija čistoća života i visoki moralni standardi u svim ličnim poslovima čine od njega izuzetak u odnosu na muškarce svog doba.“¹⁰ „Ciceron koji je intenzivno doživljavao agoniju i transformaciju jednog režima, nikada iz vida nije izgubio tu historijsku odgovornost Rima“,¹¹ opravdali su Nicolet i Michel, analizirajući moralnu politiku najvećeg rimskog govornika.

Građanin Rima, koji nije iz Rima, ali je „Rimljanin od Rimljana“¹² kako ga, Bossier naziva, Ciceron, porijeklom je iz srednje klase, koja nije činila dio nobilitas porodica, ali je imala finacijska dobra koja su mu pružila obrazovanje u Grčkoj i u Rimu. Kao *homo novus*, bez bogatstva i plemstva, stigao je do vrha rimske državne službe. Bossier ide dalje i objašnjava da Ciceron od najbliže porodice iz Arpina, gdje je i rođen, „nije mogao naslijediti nikakav politički pravac ili ideju, ali je mogao naslijediti rodoljublje, poštovanje prema antiquitas, te ljubav prema tradicionalnim republikanskim idejama.“¹³

Iako je Ciceron maštao da bude veliki pjesnik, zadovoljio se time da ono što je Demosten bio u Atini, on bude u Rimu, najveći rimski govornik. Istina je da Ciceron većinu svoje slave duguje svojim govorničkim vještinama, te se njima služio pri pravnom zastupanju, političkim govorima i književnim djelima. Čini se bitnim spomenuti da u svojih šezdesetak godina života, Ciceron do 40-e godine života nije održao nijedan politički govor, što bi reklo da je duže služio narodu i građanima kao advokat, sugrađanin, intelektualac, govornik i Rimljanin, nego li kao državnik.

---

⁷ Nicolet, C., Michael, A., (1970). *Cicéron*. Prijevod N.Š., Ecrivains de toujours, Paris, str. 180.

⁸ *Ibid.*, str. 18

⁹ Slaughter, M.S. „Cicero and his critics“, *op.cit.*, 17(3).

¹⁰ *Ibid.*, str. 5.

¹¹ Nicolet, C., Michael, A., *op.cit.* str. 25.

¹² Boissier, G., (1905). *La conjuration de Catillina*. rjevod N.Š. Hachette, Paris, str. 72.

¹³ *Ibid.*, str. 78.

1.2. INTELEKTUALAC ISPRED POLITIKE

Antički skulptori su nam ostavili nekoliko Ciceronovih portreta, koji predstavljaju remek-djela kiparske antičke umjetnosti. Gledajući Ciceronove skulpture, Nicolet i Michel vide „istovremeno lice jednog tragičara, mislioca i glumca.“¹⁴ Njegova sudbina ga je suočila sa režimom koji je propadao, a u koji je vjerovao, te nastojao braniti vrijednosti na kojima je Rim, majka i božica, izgrađen. Ciceronova biografija, te očuvana književna literatura su jedni od najboljih antičkih prikaza na koji način je rimska politika disala u periodima moralne, pa onda i političke krize. Međutim, koliko toga, izrečenog na sudu, doista predstavlja, Ciceronov *credo*?

„Veoma se vara onaj, koji u našim govorima, održanim na sudu, misli da u šaci ima takoreći potpisane obveznice s našim uvjerenjima. Kroz sve te govore ne čuju se sami ljudi i patroni, nego procesi i savremene prilike.“¹⁵

Dakle, Ciceronov književni opus treba gledati kao na historijsko svjedočenje jednog vremena vezanog, uostalom, i za najveće političke skandale, zavjere, izdaje i pronevjere tradicije rimskog društva. Zaključujemo da se sve Ciceronove parnice na sudu ne mogu u potpunosti uzimati i za njegova stanovišta, s obzirom da je odvjetnička struka, pa i govornička struka takva, da sve što se kaže u sudnici, ne predstavlja nužno i lice govornika u privatnom svijetu.

U skladu s tim, građanska, politička i ekonomska kriza, u još uvijek, republikanskom Rimu, odražavala se i na rimsko govorništvo. Govorništvo se razvijalo na štetu jednostavnosti, iskrenosti i istinitosti, pa je u sudskim govorima pravna istina stavljana po strani. Međutim, utjecaj retorike i značajno mjesto proze nisu tinjali. Ciceron je latinsku retoriku uzdigao do najvećih visina, te ujedno ostavio primjer snage i utjecaja žive riječi u sudbonosnim trenucima historije Rima, te remek djelo o idealnom govorniku, koje je nastalo u momentu kada se Ciceron iako ne zauvijek, povukao iz javnog života.

Djelo *O Govorniku*, nastaje sredinom 50ih godina pr. Krista, u govornikovom mirnom razdoblju života kada kao proslavljen govornik, progнан i pomilovan, odlučuje da se posveti, intelektualnom, naučnom radu, “spajajući svoje široko retoričko, filozofsko i političko znanje

---

¹⁴ Nicolet, C., Michael, A., *op.cit.*, str. 25.

¹⁵ Cic., *Pro Cluentio*, prijevod N.Š. I, 8.

sa velikim govorničkim iskustvom.”¹⁶ Još za Ciceronova života njegovi govori, rasprave, retorski spisi i pisma smatrani su za priznate uzore latinske proze, objašnjava Maškin:

„Svojim filozofskim djelima doprinio je popularizaciji helenističkih filozofskih sistema, u njegovim političkim raspravama našli su odraz ideala senatorske aristokracije, a njegova prepiska, koja je dugo vremena smatrana za obrazac epistolarnog stila, uvodi nas u svakodnevni život najviših krugova rimskog društva.“¹⁷

Pored ostavštine na polju retorike, u jednom od rijetkih mirnih momenata svog života, poslije povratka iz progonstva, Ciceron, ostavlja dijalog *O Državi*, veliki dijalog o idealnoj državi, preciznije idealnom građaninu u kojem vjeruje u učinkovitost individualnog intervencionizma običnog građanina u spašavanju države u krizi i osiguravanju građanskih prava. Doista, predvidio je pomirenje između odnosa moći vođe i slobode, između reakcionarnog održavanja institucija i obnove države. Pitanja, o idealnom govorniku, građaninu, građanskim i zakonskim dužnostima legitimna su pitanja koja bi jedan obrazovani intelektualac, građanin Rima, dao sebi za zadatak odgovoriti. Stoga, najveća Ciceronova vrijednost ogleda se u njegovim nastojanjima da, uspješno ili ne, književnom i oratorskom djelatnošću, djeluje na aktuelnu društvenu situaciju, te da sam iznađe najbolje državno rješenje za svoje sugrađane, ali i za cijeli rimski svijet.

Jezik je za Cicerona zahvalan i teško iscrpljiv materijal, a govor majstorska tvorevina u kojoj se najbolje mogu manifestirati sva bitna dostignuća ljudskog duha, tj. sve ostale *artes liberales*, nauke i discipline dostojne slobodne čovjeka. Analizirajući političko djelovanje najvećeg rimskog govornika, zaključili su da je Ciceron „ možda prvi rimski politički intelektualac, za koga politika ostaje moralni i lični problem.“¹⁸

1.3. DRŽAVNIK U DRŽAVNOJ KRIZI

Američki kritičar, Micheal Grant, pokušavajući prikazati Cicerona kao borca protiv tiranije, komentirao je kako on nije bio uspješan političar, ali da iziskuje divljenje “zbog svoje upornosti, unatoč preprekama, pri tvrdnjama da su diktatori uvijek u krivu jer su neopravdano

---

¹⁶ Beard, M., (2016). *S.P.Q.R-Povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb, str. 36.

¹⁷ Maškin, N.A. (2002). *Istorija starog Rima*, Naučna, Beograd, str. 247.

¹⁸ *Ibid.*, str. 14.

ograničavali slobodu pojedinca.”¹⁹ Najveća prepreka s kojom se Ciceron cijeli svoj život vijek suočavao jeste državna kriza, koja trajajući još prije njegova rođenja, upoznati će ga sa Sullinom diktaturom i njegovim pristašama, državnim udarom, Ceasarovom autokracijom, te naposljetku i Antonijevim raspiničkim vandalizmom, a onda i sa nizom unutrašnjih državnih problema, agrarnih zakona, ekonomskih i građanskih problema. U svemu tome, u zadnjim momentima Rimske Republika, Ciceron će se nekoliko puta naći u središnjim zbivanjima političkog i javnog života Rima. Naposljetku, Grant zaključuje da je Ciceron, u svim tim zbivanjima uglavnom bio “umjeren, između dvije tiranije, reakcije i revolucije, jednako im se protivio, i kada bi god jedna od njih postala prijetnja po državu, bio je na drugoj strani, takoreći bio je liberal.”²⁰

Počnimo od početka Ciceronovog *consursus honorum*. Ciceron se na vrh političke ljestvice svog doba, popeo isključivo svojim talentom i akademskom podlogom, što bi značilo da je u politički život Rima ušao kao *homo novus*²¹, te je prošao *suo anno*²² sve propisane magistrature. Voljom građana, obnašao je dužnosti kvestora, edila, pretora, te naposljetku i konzula, u doba kada je petostoljetni rimski republički režim padao u sve dublju moralnu krizu, a građanstvo u sve veći očaj i krvave sukobe. Kroz Ciceronovu sačuvanu književnu ostavštinu, možemo dosljedno pratiti, njegovu javnu, pravnu borbu protiv korupcije i „bolesti“ tadašnjeg društva, a onda i političku borbu protiv uzurpatora i tiranina.

Kada su u pitanju Ciceronove političke simpatije, između stranaka optimata i populara ili njegova povremena prisravnost jednima i drugima, to jeste, politička nedosljednost, mi preskačemo sve prijekore upućene Ciceronu na taj račun, te postavljamo pitanje Ante Podruga, koji ispituje:

„Ko se uopće mogao hrabrije ponašati u izvanrednim okolnostima građanskih nemira, diktatura, moći Krasova novca, Cezarovih legija, Antonijevih ambicija, Augustove izdaje. Kako se može prigovarati čovjeku koji se usudio suprotstaviti Suli, Krasu, proganjati moćnog Verra

---

¹⁹ Grant, M., (1971). *Cicero; Selected Works*, prijevod N.Š., Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, str. 7.

²⁰ *Ibid.*, str. 11.

²¹ *Homo novus* (ili *novus homo*, latinski za "novi čovjek"; plural *novi homines*) je izraz kojim se u starom Rimu opisivao čovjek koji je kao u prvi u svojoj porodici postavljen u Senat ili, preciznije, izabran za određenu magistraturu.

²² Najniža propisana doba za obavljanje određene magistrature.

zbog korupcije i koji će konačno zbog govora protiv Marka Antonija i izgubiti život.“²³

Pored toga, Cicerona tzv. politička nedosljednost uvelike ima veze i sa tadašnjim političkim okruženjem. Naime, kada je Ciceron bio mlad, opasnost po Rimsku Republiku dolazila je od Sulle i aristokrata, vladara poput Verra i zloupotrebe položaja, pa se Ciceron u tom trenutku nalazio na lijevoj strani političkog bloka. Međutim, u Ciceronovim odmaklim danima, kada je Caesar predstavljao prijetnju državnom poretku sa željom da zauvijek okonča slobodno djelovanje Senata i drugih republikanskih institucija, stajajući protiv Caesara i tiranije, našao se skupa sa Caesarovim protivnicima, povezan sa tradicionalistima i desnicom. Ugrubo, Ciceron kao *homo novus*, mogao se razmijenivati i sa optimata i sa popularima, tradicionalistima, aristokratama, vitezovima, te za interese države sa svima sarađivati, jer svoju slavu, uspjeh, političku poziciju i moć, nije nikome dugovao. Ciceronova nastojanja, kao državnika, ali i svjedoka propadajuće države, zahvalno su svjedočanstvo pokušaja jednog čovjeka da razumom, moralnim prespitivanjem i visokom elokvencijom spasi slobodu i suverenitet S.P.Q.R. Nakon spašavanja Republike, te političkog pada i izolacije iz središta političkih odlučivanja, 50-tih godina pr.Kr, Ciceron svojim velikim državnoteorijskim djelima (*O Državi, O Zakonima, O Govorniku*), pokazuje da filozofskim nacrtom osnova države može utjecati na politički razvoj i zaustaviti raspad državnih struktura.

Međutim, ono što Cicerona izdvaja od ostalih jeste to što je bio jedan od neizmjerljivo rijetkih političara koji je predložio, „u svojim najslavnijim i najdramatičnijim momentima, da se moralni principi stave u praksu rukovođenja državom.“²⁴ Ciceronovo uvjerenje da je pravi i jedini nepromijenjivi zakon koji treba slijediti u svim državnim, političkim, društvenim pa i privatnim radnjama jeste razum, ostaće centralna ideja njegovih javnih djelovanja.

2. CICERONOV KNJIŽEVNI OPUS

Ciceronova književna ostavština čini bogat i raznolik opus koji oslikava njegovu filozofsku radoznalost, politički angažman i duboko razmišljanje o različitim aspektima života i društva. Dakle, Ciceron je bio iznimno plodan pisac i ostavio je za sobom bogat književni opus koji obuhvaća različite žanrove i teme, pa sveukupnost njegovih djela, bilo da se radi o

---

²³ Ciceron, (1951). *Govori protiv Katiline*. Prijevod i komentar Ante Podrug, Latina et Greace, Zagreb, str. 24.

²⁴ Rex Warner, (1991). *The Young Ceasar*, prijevod N.Š., Little Brown, England, str. 35.

govorima, spisima ili pak pismima, predstavlja pravi uzor latinske proze, ali i izvor za proučavanje rimske historije. Posebno poglavlje posvećujemo njegovim govorima, a tradicionalno, Ciceronov književni opus se dijeli na govore, retorske i filozofske spise, te pisma ili korespondencije.

Uz sva ostala djela koja je napisao, Ciceronova pisma imaju vrlo važnu poziciju u izučavanju historije Republike, budući da je tada bilo iznimno popularno raspravljati i dopisivati se s bližnjima i prijateljima. Sačuvano je preko osamsto njegovih pisama, napisanih u vremenskom periodu od 68. do 43. godine pr. Kr. i podijeljenih u četiri zbirke: Pisma Atiku, Brutu, prijateljima i bratu Kvintu (*Epistulae ad Atticum; Epistulae ad Brutum; Epistulae ad familiares i Epistulae ad Quintum fratrem*). Najstarije pismo koje je Ciceron napisao pripada kasnije utvrđenoj zbirci pisama, *Epistulae ad Atticum* koja se sastoji od šesnaest knjiga posvećenih Titu Pomponiju Attiku, Ciceronovom jako dobrom prijatelju. Postoje navodi kako je Ciceron često diktirao pisma svojim tajnicima, koji bi ih odmah zapisivali, dok je većina pisama prijatelju Attiku i bratu Kvintu pisana njegovom rukom, „najvjerojatnije zbog intimnosti,“²⁵ objašnjava Abbott. Sva pisma koja je Ciceron napisao izrazito su subjektivnog karaktera, upućena ljudima do kojih mu je stalo te kao takva daju sliku bez ikakvih ukrasa i uljepšavanja, po čemu je bio najpoznatiji u svojim govorima.

Uz retoriku, poznato je da se Ciceron kao mladić aktivno bavio i filozofijom. Plutarch navodi kako je Ciceron sebi samome zadao zadatke sastavljanja prevođenja filozofskih dijaloga s ciljem da u latinski unese pojmove iz dijalektike i filozofije prirode. Ciceron je, naime, sebi samome, ali i onima koji žude za ugledom postavio pitanje: „Koliko je neko u stanju biti uistinu takav kakvim želi da se smatra?“ Upravo ovo pitanje predstavlja temelj njegove filozofije: preispitati i spoznati samoga sebe. Milanović objašnjava da nakon Ciceronovog najbolnijeg trenutka u životu, smrti njegove kćeri Tulije, „on dolazi do zaključka da bol nije u stvarnosti, nego u pogrešnom razmišljanju, budući da je jedan od glavnih zadataka čovjeka koji teži za mudrošću, upravo uskladiti mišljenje sa stvarnošću.“²⁶

Poznata filozofska Ciceronova djela su *O granicima dobra i zla, Tuskulanske rasprave, O dužnostima, Katon Stariji ili O starosti, Lelije ili o prijateljstvu (De finibus bonorum et malorum; Tusculanae disputationes; De officiis; Cato Maior sive De senectute, Laelius sive De amicitia)*. Sva Ciceronova filozofska djela imala su iznimno velik utjecaj na filozofe i mislioce

---

²⁵ Abbott, F.F., (1909). *Commentary on Selected Letters of Cicero*. Prijevod N.Š. Ginn and Co., Boston, str. 13.

²⁶ Milanović, Z. (2007). Uvod, Ciceron, M. T., *Lelije o prijateljstvu*, prev. Z. Milanović, Tragovi, Zagreb, str. 63.

tijekom srednjeg vijeka i renesanse. Njegovi tekstovi prevedeni su na latinski i služili kao važni izvori filozofske i etičke misli u zapadnom svijetu, ali i doprinijeli izgradnji latinskog filozofskog vokabulara.

Iako se Ciceron u svojoj dugoj književnoj i političkoj karijeri nikada nije upustio u pisanje historiografije, za sobom ostavlja popriličan broj djela iz kojih se mogu iščitati informacije o povijesti tadašnjeg razdoblja. Štaviše, Ciceron je svojim djelima postao najutjecajnijim uzorom svjetskih književnika zapadne civilizacije.

2.1. Državni i sudski govori

U gotovo četrdeset godina državne, sudske i književne karijere Ciceron je održao oko stotinu i pedeset govora. Od toga 88 je identificirano po naslovima navedenim u drugim tekstovima ili po fragmentima, a 58 je sačuvano u cijelosti. Njegovi govori, od posebnog značaja za ovaj rad, se dijele na pravne/sudske govore i političke izrečene pred Senatom ili pred narodom. Prema rimskom pravu, advokat ne može primati honorare, njegova pomoć ulazi u sistem društvenih odnosa, sastavljen od obavljenih usluga i povratnih obveza. Ako su prvi Ciceronovi sudski postupci doprinijeli stvaranju mreže podrške za njegov politički uspon, pravna zastupanja iznesena nakon njegova konzulstva može da zahvali svojim prijateljima.

Naime, poslije konzulstva i pada reputacije, Ciceron brani svog starog grčkog poznanika Archiju (*Pro Archia*), Sullu (*Pro Sulla*) i Flaka (*Pro Flacco*) koji ga je podržavao protiv Catilline. S druge strane, neki su govori isključivo službe koje su nametnuli trijumviri, poput obrane Publija Vatinija, kojeg je Ciceron prethodno vrijeđao u govora protiv Aula Gabinija (*In Vatiniumu*), optužujući ga kao čovjeka koji je odgovoran za njegovo progonstvo 58. pr. Kr. Upravo zbog toga, lako je razumjeti izostanak naknadnog objavljivanja govora za Vatinija i za Gabinija.

Nisu svi Ciceronovi napisani govori bili doista i izrečeni pred sudom, narodom ili Senatom onako kako ih imamo u pisanom obliku. Znamo za nekoliko govora, kao što je npr. *Govor za Milona*, (*Pro Milone*), da je Ciceron preoblikovao i objavio svoj tekst nakon suđenja. Dion Kasije, vrlo kritičan prema Ciceronu, čak tvrdi da su svi njegovi govori „sastavljeni u dvorani kako bi se simulirala elokvencija koju on nije imao.“²⁷ Kada Ciceron piše, to može biti

---

²⁷ Parat, J. (2022). *Dion Kasije Rimska povijest Knjiga II*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 54(3), str. 253-284.

s dvostrukom svrhom: umnožiti svoje političko djelovanje i ostvariti, osobito za mlade, uzore elokvencije, govore koji ilustriraju pouke njegovih retoričkih rasprava. Wilfried Stroh smatra da je Ciceron svoje govore pripremao s bilješkama, od kojih su rijetki fragmenti došli do nas, te s planom s naslovima, pa objašnjava da je „napisan samo početak govora, a zatim naučen napamet“²⁸. Nakon što bi izgovorio, a ako ga je odlučio objaviti, Ciceron ga je zapisao po sjećanju prema svom nacrtu. Istina je da ne treba pretjerivati sa količinom izmjena jer Ciceron nije mogao previše mijenjati održani govor zato što ga je publika zapamtila. Svojim govorima je morao dati boju koja će vjerojatnije uvjeriti politički važne čitatelje i zvesti mlade ljubitelje elokvencije. O njegovoj umjetnosti možemo dakle dobro suditi prema do nas dospjelom tekstu.

Spomenućemo samo nekoliko govora koji su utjecali kako na njegovu književno stvaralaštvo, tako i na historijska zbivanja tadašnje Rimske Republike. Prema mišljenju mnogih kritičara, Ciceronovi govori predstavljaju remek-djela rimske pisane riječi, ali i svjedoče o epohi te razvoju njegove osobnosti. U njima objedinjuje dvije retorske tradicije: jednostavan atički i bogat azijski stil, a mogu se podijeliti u četiri glavna razdoblja.

Prva faza obuhvaća govore koji su nastali na početku njegove karijere, odnosno od 81. do 66. pr. Kr. kad postaje pretor. Druga faza traje do 59. pr. Kr. kad odlazi u progonstvo, to jest vrijeme kada je politički najutjecajniji. Tu spadaju govori o Catilini, kojima ćemo posvetiti posebnu pažnju u daljoj izradi rada. Treće razdoblje obuhvaća obnovu političke moći koja završava odlaskom u Siciliju 52. pr. Kr. Četvrta faza traje do njegove smrti 43. i najvećim dijelom obuhvaća *Filipike protiv Marka Antonija*.

Tamara Škiljan u svome radu spominje da je „*Ciceron svoju prvu javnu parnicu imao sa 26 godina (81. g. pr. Kr.)*“²⁹ – ostavinska rasprava Publija Kvinkcija. Nakon toga su uslijedili sve slavniji govori poput govora kojim je branio Seksta Roscija Amerina, protiv Verra te 66. pr. Kr., govor za Manlijev zakon, *Pro lege Manilia*, kojim se zalaže da se vrhovno zapovjedništvo preda Gneju Pompeju u trećem ratu s Mitridatom. Nakon toga slijede i govori protiv Catilline (63. pr. Kr.), iste godine govor za Lucija Murenu (*Pro Lucio Murena*) 63. pr. Kr. te pjesnika Arhiju (*Pro Archia poeta*, 62. pr. Kr.).

Najpoznatiji njegov govor iz ranijeg razdoblja kojim se proslavio te profilirao kao istaknuti govornik, odnosno advokat, bio je govor protiv Verra. Tim je govorom (70. g. pr. Kr.) uspio potući niz uglednih advokata i govornika, a sebi priuštiti veliki ugled. Ciceron je sam

---

²⁸ *Ibid.*, str. 631-633.

²⁹ Škiljan, T. (1991). *Osnovni pojmovi antičke retorike*. Latina et Graeca, Zagreb, I, 38, str. 89-94.

zapisivao svoje govore koje je izgovorio tijekom suđenja, a u njima na nekoliko stotina stranica nabraja primjere Verrova okrutnog iskorištavanja žitelja Sicilije (zavođenje djevice, zarade na isporukama žita, krađe remek-djela, zatajenje poreza i slično) te lopovske pothvate. Predstavlja najpotpuniji sačuvani izvještaj o nedjelima koji su Rimljani činili izvan svoje postojbine pod isprikom položaja na kojem su djelovali.

2.2. Retorski spisi

Veliko govorničko iskustvo, stilska raznolikost, zrelost i povremena politička moć su polazište za Ciceronova djela s područja teorije govorničke vještine. Prvo djelo s područja retorike napisao je već u mladim danima u dvije knjige, nedovršeni spis *O iznalaženju građe* (*De inventione*), koji će sam Ciceron u svojim starijim danima nazvati: „započetim i neuglađenim proizvodom svojih školskih zabilješki.“³⁰ U prologu izriče ideju, kojoj će se mnogo godina kasnije u dijalogu *O govorniku* (*Orator*) detaljnije vratiti, a u *Govorničkim podjelama* (*Partitiones oratoriae*) spomenuti, o nužnom spoju retorike i filozofije. Djelo *Govorničke podjele* koje predstavlja neku vrstu udžbenika retorike, pisano u obliku pitanja i odgovora pedagoškog je karaktera s instrukcijama upućenim budućim mladim govornicima. Jedna od instrukcija, nalaže da govornici, ako žele biti izvrsni govornici, moraju poznavati temelje filozofije. Ciceron tvrdi da filozofija na govorništvo utječe dvojako: direktno – kroz filozofsko propitivanje o prirodi govorništva i indirektno – kroz doktrine iz filozofije koje povlači retorika, čime predstavlja filozofsku znatiželju u prirodi govorništva, tj. filozofiju govorništva. Iste godine kada i *Govorničke podjele*, 46. pr. Kr., Ciceron piše svoje posljednje značajno retorsko djelo, kratku raspravu *Govornik*. U njemu iznosi stav da govornik mora biti majstor u sva tri stila (jednostavni ili priprosti, srednji te uzvišeni stil), voditi računa o ritmu u govoru (ravnomyjnost i simetrija u naglascima) i dobro vladati tehničkom stranom govora (pronalaženje teme, raspored, dikcija, pamćenje i izvedba). Od svih Ciceronovih spisa o teoriji govorništva dijalog *O govorniku* je najopsežniji i obuhvaća najširi spektar tema. 44. pr. Kr. nastaje retorski spis *Brutus o slavnim govornicima* (*Brutus de claris oratoribus*), u kojem opet u izmišljenom dijalogu iznosi historiju rimskoga govorništva od početka do Cicerona tako, da se vidi, kako u postupnom razvitku Ciceron čini vrhunac svega, što je dalo rimsko govorništvo. Spis *Govornik* prikazuje savršenoga govornika, koji se po Ciceronovu shvaćanju zna poslužiti

---

³⁰Sbek-Vugrovečki, T. (2003). *Marko Tulije Ciceron: Izbor iz pisama*. Latina et Graeca, Zagreb, II,5, str. 81-92.

svim vrstama govorništva (*genus dicendi*) u svakoj prilici. Uz ova tri glavna Ciceronova retorska spisa manje su važni: prvenac *Libri rhetorici* u 2 knjige, koji obrađuje dio retorike o pronalaženju građe, zatim *O najboljem stilu govornika (De optimo genere oratorum)* i *Ad C. Trebatium Topica (Topika)*.

Po Ciceronovu shvaćanju prošla su vremena, kada se dobrim govornikom smatrao onaj, koji je od prirode bio govornički obdaren i koji je uz pomoć samo toga prirođenoga dara, ako je proučio stvar, o kojoj će govoriti (*rem tene, verba sequentur*), mogao izreći savršen govor. Zahtjevima, koje je Ciceron postavio za savršenoga govornika, ni najnovija nauka o govorništvu nema dodati gotovo ništa. Ipak, do dvosmislenosti u glavnim filozofskim pitanjima, doći će i po pitanju retorike koja će se odraziti u formi suprotnih zahtjeva, estetizma, ali i intelektualizma. Moguće je da takva proturječnost dolazi od činjenice da se Ciceron obrazovao u dvjema različitim školama po njihovom unutrašnjem usmjerenju. Najprije je slušao epikurejsku filozofiju, koju je izlagao Fedar, a koji je insistirao na estetskom, a ne razumskom uživanju u životu. Poslije, slušao je Filona, osnivača Nove akademije u kojoj su dominirali elementi platonizma, te je i naposljetku slušao predavanja Didora, predstavnika stoičke filozofije, koja je nalagala neku vrstu asketizma u sferi praktičnog života. Bez obzira na njegovo široko obrazovanje, Ciceron će u svom dijalogu *O govorniku* reći: „Ma koliko govornik bio dobro obrazovan, ako ne umije da oformi svoje misli on nikada neće dobro govoriti, čak ni o onome što najbolje poznaje.“³¹ Iz ovoga se može zapaziti da je Ciceron u estetici prihvatio umjereno estetičko gledanje u kome predmet i metoda izlaganja dobivaju ravnopravno mjesto.

Kakvu je važnost u društvenom životu tada imalo govorništvo potvrđuju i ove Ciceronove riječi: „Postoje dvije umjetnosti koje čovjeka mogu dovesti do najvišeg stepena počasti: prva je vještina vojskovođe, a druga, vještina dobrog govornika.“³² Poznavanje govorničke vještine (retorike) u Rimu se smatralo za sastavni dio općeg obrazovanja, pa zato u Ciceronovo doba nema obrazovanoga čovjeka, pogotovo onog koji javno djeluje, a da nije bio dobro upućen u retoriku. Tako i sam Ciceron, iza velikih uspjeha na području praktičkoga govorništva, prisiljen politikom trijumvira povlači se u privatni život, ali daje neka sintetička djela iz svoje struke, iz teorije govorništva. Tu daje najbolje, ne samo što je sam napisao, nego što je uopće najbolje napisano u rimskoj književnosti, uspješno se natječući s grčkim uzorima.

---

³¹Cic., (2002). *O govorniku*. Pr.i ur. Stepanić G., Matica Hrvatska, Zagreb, III, 12. str. 48.

³² *Ibid.*, , III,3 str. 95.

3. RETORIKA I GOVORNIŠTVO

Sâm Aristotel je pravio razliku između retorike i govorništvo, te je smatrao da se retorika bavi pronalaženjem najboljih sredstava za uvjeravanje: njen osnovni zadatak se ne sastoji u uvjeravanju, nego u „sposobnosti teorijskog iznalaženja uvjerljivog u svakom datom slučaju“³³. Dakle, govorništvo je sâma vještina uvjeravanja, dok retorika ima zadatak da iznalazi najpogodnija sredstva za uvjeravanje slušalaca i daje savjete kako se to postiže.

Ciceron, slično Aristotelu, podrazumijeva razliku između govorništva i retorike, pa govori o retorici kao o nauci, dok pod govorništvom podrazumijeva govorničku praksu, tj. praktično govorništvo (*eloquentia*). Pisac najznamenitijeg rimskog udžbenika retorike, Kvintilijan, nedvosmisleno kaže da je retorika „nauka o dobrom govoru.“³⁴ Dositej Obradović pisao je da je retorika „nauka lijepog govora koja srca ljudi pridobija, te cijeli narod na sve što je dobro navodi.“³⁵ Retorika, dakle, predstavlja nauku o govorništvu, teorijski uobličena pravila i principe koji će pomoći da se održi uspješan govor, dok je sâmo govorništvo praktična sfera u kojoj se ta pravila primjenjuju.

Sofisti su prvi počeli da izgrađuju retoriku kao sistem pravila koja olakšavaju da se govor uspješno sastavi i održi, dok je proizvod tih primijenjenih pravila bio sam govor, odnosno govorništvo. Historijski promatrano, govorništvo prethodi retorici. Najprije se razvijala govornička praksa, da bi se tek kasnije, na osnovu nje, oformila i izgradila govornička pravila i uputstva, ono što danas nazivamo, retorikom kao naukom.

3.1. ODREĐIVANJE POJMA RETORIKE

Jedan od najpoznatijih rimskih učitelja retorike Kvintilijan je u svome djelu *Institutionis oratoriae* rezimirao značenje termina „retorika“. Naime, pošavši od teze da zli i maliciozni ljudi ne mogu nositi titulu govornika, nego samo oni dobri i čestiti, Kvintilijan dodaje da se govorništvo ne smije udaljiti od postulata čestitog i moralnog života. Time, Kvintilijan pod pojmom „retorika“ podrazumijeva govorništvo kao praksu. Međutim, pitanje koje se postavlja

---

³³ Aristotle, S., & Theodor, A. W. (1862). *Aristoteles' drei Bücher der Redekunst*. Prijevod Sreten Petrović, Uebersrtz, Beriln und Stuttgart, II, 18, str. 69.

³³ Kvintilijan, M.F. (1967). *Obrazovanje govornika*. Sa latinskog preveo, predgovor i komentare napisao Peđa Pejčinović, „Veselin Masleša“, Sarajevo, str. 111.

³⁴ Obradović, D. (1989). *Život i priključenija*. eBook Portal. Preuzeto sa: <https://www.antikvarneknjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-27.pdf>, str. 52.

je: da li postoji pojmovna razlika između „retorike“ i „govorništva“ ili ta dva pojma nose isto značenje? Često se ne pravi razlika između ova dva pojma, kako u običnom govoru, tako ni u teorijskim raspravama, a jednako se dešava i sa pojmovima „estetski“ ili „estetički“, „retoričko“ ili „retorsko“.

Pored mnogih drugih, Hans-Georg Gadamer, napravio je razliku između „retorike“ i „praktične vještine“ ili govorništva, određujući njihov odnos kao odnos teorije i prakse, dodavši da se govorništvo koje se služi „nagovaranjem“, razvija iz „prirodne sposobnosti za praktičnu vještinu, bez bilo kakve teorijske refleksije o njenim sredstvima.“³⁶ Ciceron, u svome djelu *O Govorniku* pravi jasnu razliku između „retorike“ kao tehnike (nauke) i govorništva (prakse) kao elokvencije, gdje je praksa ono prvo, a teorija ono drugo, te tako Ciceron objašnjava: „Nije elokvencija rođena iz retorike, nego je retorika rođena iz elokvencije.“³⁷ Dakle, retorika bi predstavljala teorijsku disciplinu koja se pita o smislu prakse, njenim pravilima i principima, utvrđivanju krajnje pretpostavke.

Termin „retorika“ u sofistici označava teoriju koja govorništvu daje pravila, u sokratici ona označava samu vještinu govorenja, a tek je Aristotel uspio da „retoriku“ sasvim odvoji od govorničke prakse i uspostavi njenu metodologiju. Naime, Aristotel je gledao na retoriku kao popularni ogranak logike koji predstavlja vještine javnog dokazivanja i uvjeravanja, stoga ona može biti korektivna, instruktivna, sugestivna i defenzivna. Platon, s druge strane, u *Gorgiji* želi pokazati da iza sofista i Aristotela, koji su profesionalni poučavatelji vještine govorništva, ne stoji znanje, nego umijeće uvjeravanja. Sofistima je bila bitna pobjeda u samom uvjeravanju te ostvarivanje vlastitih interesa. Najveća razlika između Platona i sofista je u tome što sofisti riječi koriste kao sredstvo manipuliranja masama koje ne znaju mnogo o predmetu, pa tako one za njih imaju instrumentalnu vrijednost, dok prema Platonu, one imaju puno plemenitiju moć; moć da promijene čovjeka, njegovu dušu, odnosno ono što pripada vječnosti.

Kada su u pitanju latinski retorski spisi, *Rhetorica ad Herennium*, (oko 84.g.pr. Kr.) nepoznatog autora, smatra se simbolom rimskog preuzimanja elemenata iz grčke retorike, koja je pritom snažno utjecala i na srednjovjekovnu retoričku tradiciju, iz nekoliko razloga. Najprije, to je prva latinska studija o retorici (4 knj.) i ne bavi se samo govornikovim „profilom“, nego i samim predmetom retorike, posebice iznalaženjem teme i oblikovanjem govora (1. i 2. knj. izlažu *inventio*, 3. knj. *dispositio*, *pronuntiatio* i *memoria*, a 4. knj. *elocutio*), zatim vrstama

---

³⁶ Gadamer, H. G. (1997). „Rhetoric, Hermeneutics, and Ideology-Critique“. *Rhetoric and hermeneutics in our time: A reader*, prijevod N.Š. 5(2), str. 45-59.

³⁷ Cic., (2002). *op.cit.*, II, 18, str. 85.

govora i uputama govornicima - usvaja, dakle, Aristotelovo poimanje i sistem retorike, ali i znatno dorađuje pojedine aspekte grčke tradicionalne govorničke tehnike, a njegova važnost osim toga leži u okupljanju raznorodnih starijih i novijih grčkih utjecaja.

Ako bi se i zanemarilo pitanje o tome kako je u antici shvaćen pojam retorike, da li u širem Platonovom značenju ili užem značenju sofista i Aristotela, činjenica je da je u grčkoj duhovnoj tradiciji sam termin „umjetnost“ označavao i „govorničku umjetnost“, te da se umjetnost poima na dva, estetički gledano, bitno različita načina. Jedno od ovih poimanja gleda na umjetnost kao na specifični proizvod uma i pri tome samu pretpostavku umjetničkog proizvoda sagledava u njenoj uskoj povezanosti sa misaonim principom, te drugo koje umjetnost vidi kao proizvod stvaralačke volje, kao poetsko činjenje, čija je bit u spontanitetu stvaralačkog čina.

Time, dolazi se do tri određenja suštine predmeta retorike ili govorništva, prema kojima je u prvom slučaju bitno da se „govori istina“, pa i po cijenu ljepote, u drugom da se „dobro govori“ u skladu s istinom, i u trećem da se samom ljepotom govora „nadgovori“ po cijenu i istine i dobra. Upravo to žrtvovanje istine i sadržaja s ciljem uvjeravanja i nagovora, u novije doba dovelo je i do negativnih konotacija značenja „retorike“. Tako, naprimjer, autorica Španjol Marković navodi glavni cilj retorike – uvjeravanje, kojim se može upravljati, zavesti, ali i manipulirati ljudima. U ovom pogledu retorika dobiva negativnu konotaciju i povezuje se s propagandom, jer se ona kroz historiju koristila za nemoralne ciljeve koji su bili opasni za velike skupine ljudi. Najbolji primjer zloupotrebe govorničke vještine može se naći u periodu Drugog svjetskog rata u kojem je Hitlerova retorika zavela Mussolinija u Italiji, Petaina u Francuskoj, Franca u Španiji, koji su tijekom prošlog stoljeća propagandu koristili za manipulaciju mase. Međutim, retoriku ne treba izjednačavati s propagandom, jer prije svega, propaganda zagovara načelo prema kojemu cilj opravdava sredstvo, propaganda koristi autoritet, silu, kontrolu, obmanu i manipulaciju kako bi ostvarila ciljeve. Retorika gleda na slušatelja kao na važnog sudionika komunikacije, gdje joj je cilj uvjeriti, ali na putu do toga služi se drugačijim sredstvima. Logičkom argumentacijom retorika stavlja slušatelja u fokus i od govornika zahtijeva odgovornost, iskrenost i vjerodostojnost, te uzima različita govorna izražajna sredstva, osvješčuje ih, oplemenjuje i upotrebljava čineći od pravog prirodnog govora umjetan govor, ali još realniji autentični govor.

Evidentno, kroz historiju, retorika iz književne discipline prelazi u naučnu. Dugo se lome koplja oko toga koliko je retorika sastavni dio književnosti, a koliko filozofije. Konflikt između filozofije i retorike počinje još od Platona i polemike protiv sofista, a nastavio se i u

moderno doba sa suprotstavljenim stavovima Kanta i Nietzschea. Kant u svojoj Kritici osude zaključuje da retorika, „kao umjetnost koja se služi ljudskim slabosti u vlastite svrhe (ma kakve one bile), nije vrijedna nikakvog poštovanja.“³⁸ S druge strane, Nietzsche koji svoju profesionalnu karijeru počinje kao predavač retorike daje joj puno veći značaj, rekavši: „prožeta željom za dominacijom, filozofija će nesvjesno koristiti sve vrste retoričkih sredstava kako bi ovu želju za moć dovela do izražaja.“³⁹

Stavljajući retoriku ispred filozofije, prihvaćajući retoriku kao nauku koja za svoj predmet proučavanja ima nagovor i ubijedivanje, te pozivajući se na Platonovu definiciju retorike kao „manipulacije auditorijem“,⁴⁰ i njegov stav da je elokvencija moć koja može da se iskoristi u plemenite svrhe, čini se da govornik sam bira istinu, cilj i sredstava kojima će slušaoca pridobiti, nagovoriti, pa i ubijediti u svoju, ali i ne nužno objektivnu istinu.

3.1.1. Elementi govorništva: nagovor i ubijedivanje

Antička govornička praksa koju su u antici razvili sofisti, kao i teorija koja ju je pratila i podsticala, škole učenih retora u kojima se omladina obučavala u ovoj vještini, imala je jedan cilj: nagovoriti slušaoca u istinu ili ideju za koju se govornik po slobodnoj želji ili osjećaju, subjektivnom uvjerenju ili saznanju opredjeljuje. Takvo stanje stvari, kao i veliki politički uspjeh koji su retori postigli, zabrinula je one filozofe kojima je stalo do „istine“ kao racionalne, objektivno važeće, apsolutne istine koja ne može drugačije da se percipira u zavisnosti od čovjeka do čovjeka. Upravo zbog popularnosti i uloge retora i sofista, Platon poriče postojećoj umjetnosti socijalnu i filozofsku vrijednost, a time značaj i funkciju retorike u idealnoj državi. Sve je to doprinijelo tomu da se problemi samog govorništva temeljno promisle, a osnova sukoba bolje razmotri. Podsticaj za nastanak i osmišljavanje retorike, dolazio je iz snažnog intelektualnog otpora prema postojećoj praksi, a u tom naporu Platon igra krucijalnu ulogu.

U teoriji retorike, postoje dva različita teorijsko-spoznajna određenja osnovnih konstitutivnih elemenata govorništva: nagovor i ubijedivanje. Razlika između nagovora i ubijedivanja, nalazi se u tome da se nagovor dostiže ljepotom korištenih riječi, dok se drugi postiže u stvaranju uvjerenja mišlju kojoj je riječ samo puko sredstvo. Tako, Mauric Hougardy,

---

³⁸ Govedarica, J. (2021). *Kant's conception of enlightenment*. Theoria, Beograd, 64(2), str.49-67.

³⁹ Nietzsche, F., & Blair, C. (1983). Nietzsche's "lecture notes on rhetoric": A translation. *Philosophy & Rhetoric*, 16(2), str. 94-129.

⁴⁰ Platon, (1985). *Iljon*, Gozba, Fedar, preveo dr. Miloš N. Đurić, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd., str. 120.

komentira da svi argumenti koje govornik upotrebljava „ciljaju ka tome da se ubijedi i nagovori auditorijum.“⁴¹ I dalje, ubijediti nekoga u nešto, predstavlja ideju otpora da se otkloni smetnja, da se dosegne pobjeda nad pribranim snagama inteligencije koje ispituje i reflektira. S druge strane, „nagovoriti“ predstavlja veću vještinu. „Važno je da se lagano i vješto uvuče u volju drugog kako bi ona prihvatila neku odluku.“⁴² K tome još, Hougardy razliku između ubijeđivanja i nagovora vidi u tome što je u prvom slučaju, pri pokušaju da bude „ubijeđen“, slušaočev duh, „slobodan“, te on nije u stanju sugestije i autoriteta i neko koje ubijeđen, ne mora nužno biti i nagovoren.

Lijepu distinkciju između nagovora i ubijeđivanja pravi i Chaignet, rekavši da „kada smo ubijeđeni, mi smo pobijeđeni od nas samih, djelovanjem čistih misli, a kada smo nagovoreni to smo uglavnom od strane drugih ili od strane naše afektivne i čulne prirode.“⁴³ Dakle, u izvršavanju nagovora, govornik „plovi“ po čitavoj duši slušaoca: od volje se penje do razuma, a od razuma dolazi do osjećanja. Koristeći se terminima tradicionalne filozofije duše, preko praktičnog i teorijskog uma on dopijeva do estetičkog; od dobra i istine do ljepote. Različito tome u ubijeđivanju preovladava logički razlog ili logički nagovor, tako da govorniku kome je cilj da ubijedi nisu potrebna ili bar ne u tolikoj mjeri, pomoćna, estetska sredstva, pa se neće koristiti emocionalnom i čulnom sferom. Pri nagovoru, govornik će dati sve od sebe da prodre u lična osjećanja svakog člana auditorijuma.

3.1.2. *Određivanje pojma govorništvo*

Do sada, razmotrili smo bitne logičke elemente govorništva, odnosno sadržaj pojma, te pri tome odredili vrijednost „uvjerenja“ i „nagovora“, tako da uvjerenje predstavlja viši stepen istine-logički govor, dok „nagovor“ pretpostavlja niži stepen istine- prividni, estetski govor. Dakle, logička i estetska poruka dominiraju govorništvo, pa smo samim time govorili o elementima samog govorništva. Međutim ostaje nam odgovoriti je li govorništvo umjetnost, te kao umjetnost po čemu se razlikuje od sličnih aktivnosti duha, njegovih proizvoda?

---

⁴¹ Hougardy, M. (1957). *La Parole en public. Essai sur la rhétorique et l'éloquence*. Prijevod N.Š., Baude, Bruxelles, str. 17. Preuzeto sa: <https://archive.org/details/laparoleenpublic0000houg>.

⁴² Cic., (2002). *op.cit.*, III, 12, str. 98.

⁴³ Chaignet, Nixon, J. E. (1889). „La Rhétorique et son Histoire-La Rhétorique et Son Histoire“. *The Classical Review*. Prijevod N. Š., , 3(6), str. 270-271.

Mnogi estetičari, među kojima i Maks Desoar, skloni su govorništvo uzimati za umjetnost. Govorništvo, za Desoara, „nije izraz čiste istine ili puke realnosti“.⁴⁴ Najprije zato što je govorništvo prožeto pojmovnim i vrijednosnim sistemom, koji pripada pogledu na svijet ljudi koji govore, njegovom narodu i njegovoj epohi. Međutim, to što govorništvo čini umjetnošću ne zasniva se na činjenici što je ono kao i svako drugo umjetničko djelo jedinstvena percepcija svijeta, nego što je tvorevina nastala iz duha čovjeka i što djeluje na čovjeka. Želja za djelovanjem „treba sasvim (prema tradiciji) da ovlada govornikom, dodaje Desoar.

Praveći komparaciju između pozorišne umjetnosti, poezije i govorništva, dolazi se do zaključka da je prisustvo auditorijama možda jače prisutno nego li u pozorištu, kao što je govornikova ličnost prisutnija u pjesničkom kazivanju. Odnos između govornika i slušaoca je prisniji, aktualniji. „Bez javnosti, nema govora“,⁴⁵ komentira Desoar, naglašavajući da se upravo po tom pitanju, govorništvo odvaja od svih drugih umjetnosti, „jer slika i pjesma ostaju to što jesu čak i onda kada nijedan čovjek ne baci pogled na njih.“⁴⁶

Ukratko, govor bi se mogao definirati kao „saopćavanje u uzvišenom smislu te riječi“, on nije određen samo za druge, nego je drugima upućen. Svojim ličnim kompetencijama, talentom, moćima, govornik teži individualnim moćima slušalaca. Simbioza unutrašnjeg i vanjskog, „uzdiže govor do carstva umjetnosti“,⁴⁷ komentira Desoar. Promatrajući govorništvo kao umjetnost, dodaje se i činjenica da govornikovo lično „Ja“, dolazi jače do izražaja, te najzad fenomen „komunikacije“ kao centralne spone između „Ja“ (govornika) i „Ti“ (auditorijama), idu u prilog određenja govorništva kao umjetnosti.

Naposlijetku, možemo zaključiti da je konačni željeni rezultat govorništva utjecaj na njegove slušaoce. Služeći se retoričkim, teorijskim elementima, nagovorom ili uvjeravanjem, sadržaj govora težiti će ka izazivanju emocija kod auditorijama, s ciljem da „vrline jedne osobe (govornika) postanu zajedničke svima onima koji ga slušaju.“⁴⁸ Upravo u takvom definiranju govora i govorništva, baviti ćemo se pitanjem: koliko je Ciceron, tokom svoje duge karijere, uspio prodrijeti u duh tadašnjeg rimskog društva, te nametnuti svoje ideje, vizije i vjerovanja, a u konačnici i ključnim pitanjem ovog rada: koliko je Ciceronovo govorništvo, dakle retorička

---

⁴⁴ Steinkraus, W. E. (1979). „The art of conjuring“. *Journal of aesthetic education*. Prijevod N.Š., 13(4), str. 17-27.

⁴⁵ Steinkraus, W. E. (1979). *op.cit.*, 13(4), str. 17-27.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 17-27.

⁴⁷ Nicolet, C., Michel, A. *op.cit.*, str. 20.

⁴⁸ Cic. (2002). *op.cit.*, III, 16. , str. 114.

praksa, doista bilo u službi države, tj. slavne Rimske Republike, te postoji li spona između njegove govorničke i političke karijere?

Sljedeće poglavlje će pokušati odgovoriti na ključna pitanja našeg istraživanja, hronološki prateći Ciceronov profesionalni i politički razvoj, od prvih sudskih govora do posljednjih, političkih, ali i prvih filozofskih, državnoteorijskih. Poglavlje govorništvo u službi države, podijeljeno na tri pod poglavlja: pravno zastupanje, politički utjecaj i obrana republikanskih vrijednosti, hronološki će pratiti Ciceronovu profesionalnu evoluciju, uvijek imajući na umu njegov javni i privatni život, koji su doista neizostavan segment proučavanja njegova djela i života.

4. GOVORNIŠTVO U SLUŽBI DRŽAVE

Rim, majka i božica, u momentu kad se Ciceron u njemu počeo pojavljivati je u dubokoj unutrašnjoj, socijalnoj, političkoj i ekonomskoj krizi. Claude Nicolet i Alain Michel, objašnjavaju uzroke tadašnje krize: „Rim je rupa bez dna jer ekonomija se manje naslanjala na proizvodnju, nego li na poreze iz provincija, pa odatle i nužnost za osvajanjima.“⁴⁹

Kao što je već ranije navedeno nekoliko puta, Ciceron je bio strastveni zagovornik Republike Rima i njezinih institucija, te je smatrao da je uloga građanina da se aktivno angažira u politički život i da brani interese države. Njegovi govori pri pravnom zastupanju bili su usmjereni prema očuvanju republikanske vlasti, uspostavi pravde i zaštiti zakona, a njegove govore u sudskim procesima često je pokretalo i veće političko uvjerenje da je očuvanje republikanske forme vlasti ključno za prosperitet i stabilnost društva. Pored toga, njegovi govori nisu samo bili sredstvo odbrane svojih klijenata, već su također služili kao platforma za iznošenje širih političkih i moralnih stajališta. Kroz njih je izražavao svoje stavove o borbi protiv korupcije, očuvanju institucija Senata i osiguravanju sloboda građana.

Kako bi se bolje objasnilo zašto se Ciceronovo govorništvo može uzeti za ono koje je težilo služiti državi, odnosno Rimskoj Republici, njegov oratorski, odnosno književni angažman smo podijelili na nekoliko različitih segmenata. Najprije, rad će se baviti pitanjem kako i na koji način je djelo Marka Tulija Cicerona služilo obrani tradicionalnih republikanskih vrijednosti kroz njegove pravne i sudske govore i njegovo djelo *O Državi*. U skladu s tim, rad će se baviti i Ciceronovim utjecajem na javni diskurs, njegovim političkim utjecajem, njegovim

---

⁴⁹ Nicolet, C., Michel, A. (1961)., *op.cit.*, str. 34.

konzulovanjem, pa i njegovim spašavanjem Rimske republike, razotkrivanjem Catillinine urote.

Sve to, s ciljem da se pokaže kako je Ciceron doista svojim govorništvom pokušavao osvijestiti svoje savremenike o važnosti vladavine zakona, individualnih prava i dužnosti prema državi. Kroz svoj aktivizam u pravnoj i političkoj areni, nastojao je doprinijeti općem dobru Republike Rima i osnažiti njene temelje. U tom smislu, pokušaćemo zaključiti da je Ciceronovo govorništvo bilo usmjereno prema službi države, s ciljem promicanja vladavine zakona, pravednosti i republikanskih vrijednosti.

4.1. PRAVNO ZASTUPANJE

Ciceron je počeo sa pravnim zastupanjem tijekom 80-ih godina pr. Kr., kada je već bio uspješan advokat. Njegova karijera kao pravnog zastupnika započela je nakon što je stekao pravni status "advocatus" ili "orator," što mu je omogućilo da službeno zastupa klijente u sudskim postupcima. Jedan od njegovih prvih zapaženih slučajeva bio je "*Pro Roscio Amerino*" (*Za Roscija Amerina*), kada je zastupao Seksta Roscija, optuženog za patricid. Ovaj slučaj je postao poznat jer je to bio Ciceronov prvi veći slučaj kao pravnog zastupnika, a i uspješno je obranio svog klijenta.

Nakon ovog slučaja, Ciceron je nastavio graditi svoju reputaciju kao izuzetno vještog i strastvenog govornika u sudnicama. Njegovi govori su ga proslavili kao advokata koji je sposoban koristiti retoričko znanje i argumentaciju kako bi uvjerio sudsku publiku i postigao povoljne ishode za svoje klijente. Kasnije je nastavio zastupati klijente u raznim slučajevima, uključujući one s političkim i društvenim implikacijama. Jedan od takvih slučajeva je i onaj u kome je Ciceron vodio parnicu protiv Verra, visoko pozicioniranog upravitelja Sicilije. Desilo se to da su građani Sicilije podigli niz optužnica protiv svog lokalnog vođe, optužujući ga zločine poput zloupotrebe položaja, koruptivnih radnji, iskazivanje sile. Uspješno zastupajući građane Sicilije, polemisiše se o tome da li je Ciceron nakon presude u korist tužioca, morao napustiti Rim.

Smatramo bitnim napomenuti da su oba ova velika slučaja mogla uništiti Cicerona, u obe ove parnice, Ciceron je strateški, ali časno branio one nedužne, te gonio počinitelje. U obe parnice, suprotstavljeni su bili visoko pozicionirani državnici koji si imali snažne konekcije u vrhovnom sistemu tadašnje Rimske Republike.

4.1.1. Prvo javno suđenje - *Pro Roscio Amerino Oratio*

Priča o obrani Seksta Roscija mlađega govori o priči u kojoj je sin nepravедно proskribiran i optužen za patricid. Njegov otac, Sekst Roscije stariji, bio je imućni zemljoposjednik koji je otputovao u Rim povodom festivalija, no tamo biva ubijen. Prije njegovog tragičnog smaknuća, već je bio u sukobu s rođacima, Roscijem Magnusom i Kapitom (*Roscius Magnus i Roscius Capita*), u vezi s imovinskim sporom. Ti rođaci, stupivši u kontakt sa Sullinim oslobođenikom Chrysogonom, proskribirali su Seksta Roscija mlađeg, prisiljavajući ga na bijeg u Rim. Na aukciji njegovu imovinu, vrijednu oko 6 miliona sestercija, sam Chrysogonos je kupio za simboličnu cijenu od samo 2.000 sestercija. Već optužen za patricid, plašeći se za svoj život, nedužni sin obraća se Ciceronu za pomoć.

Ciceron je za vrijeme obrane Roscija mlađeg imao samo 26. godina, te nije imao nikakvog iskustva u vođenju javne optužnice. Za razliku od kasnijih Ciceronovih govora, ovaj govor blizak je azijskom, kićenom stilu. Na samom početku govora, Ciceron objašnjava sucima kako razumije njihovo čuđenje, zašto je baš on taj koji ga brani:

„Ja, koji se s ovima koji sjede, ne bih mogao usporediti ni po životnoj dobi, ni po umu, ni po ugledu. Sve ove prisutne, koje vidite na ovoj parnici, smatraju da se treba obraniti od nepravde nanesene ovim zločinom, ali oni se sami ne usude braniti zbog nesigurnih vremena.“⁵⁰

Iz straha od Sulinih pobornika koji su učestvovali u ovoj zavjeri, niko nije htio braniti Roscija mlađeg osim Cicerona koji strateški pristupa zadatku i uspješno brani svoj zastupnika bazirajući obranu na tri glavne tačke kontraargumentacije.

Prije svega, dokazao je da sin nije imao nikakav interes u ubistvu oca, jer su bili u dobrim odnosima, te da za vrijeme ubistva „optuženi“ sin nije bio u Rimu. Druga tačka obrane je postavljala pitanje *cui bono*, te optuživala trojicu rođaka koja su u saradnji, aranžirala ubistvo optuženikovog oca. Naposljetku, Ciceron se bazirao na razotkrivanju glavnog uma iza ubistva, koji iako direktno nije učestvovao u ubistvu, našao način da se time iskoristi i zataška istinu. Obrana nije prezentirala vlastite dokaze, već je bila fokusirana na osporavanje optužbe, čemu je Ciceron uspješno pristupio, argumentirajući da Roscije mlađi nije imao motiv za ubojstvo oca. Iako je Ciceron bio relativno neiskusn, pokazao je vještinu u prezentaciji argumenata koji su teško osporljivi. Proces je uključivao optužbu, nakon čega je uslijedio govor obrane. Optužba

---

⁵⁰ Cic., (2021). *Govor za Seksta Roscija*. Preveli: Barić, I., Buha I., Halužan K., Kamenić, G., Kopic, K., Tomislava, et al. LATINA et GRAECA, Zagreb. str. 39.

je iznosila dokaze i svjedoke, koje je zatim ispitivala. Genijalnom govorničkom sposobnošću, Ciceron se u obrani više obraćao instituciji suda, u ovom slučaju tužitelju Eruciju, te podsjećao suce na njihovu dužnost:

„Ako u ovom slučaju jasno ne pokažete kakvo je vaše stajalište, ljudska pohlepa, zločin i drskost, rasplamsati će se do to mjere da će se ubistva događati, ne samo tajno, nego uistinu i ovdje na forumu, pred vašim nogama, i među samim klupama.“⁵¹

Zaključno, Dyck smatra da je Ciceron „majstorski održao govor i dobio težak slučaj pridobivši suce⁵².“ Nekoliko stoljeća poslije, historija književnosti će Zlatno rimsko doba književnosti, Ciceronovog doba, početi odbrojavati od nastajanja ovog govora. Pored toga, *Pro Sexto* predstavlja prvi sačuvani rimski govor na kaznenom sudu antičkog svijeta.

Istina je da se Ciceron s velikom oprežnošću doticao Sullinog imena, te kako Dyck kaže, „potpuno distancirao od bilo kakve ozbiljne kritike Sule.“⁵³ Velika je dilema, da li je Ciceron poslije trijumfa u ovom slučaju, napustio Rim iz straha. Za ovaj rad, to je manje relevantno, s obzirom da je Ciceron izborio pravdu za nevinog optuženika, još kao mladi, ne sasvim formirani, advokat i govornik. Oslobođenje Roscija donijelo je Ciceronu veliku slavu, te mu je osiguralo reputaciju kao vještog branitelja. Ciceron je kasnije istaknuo da mu je taj slučaj priskrbio široku podršku u javnosti, sugerirajući da je stekao neosporan ugled kao pravnik. Međutim, isti slučaj je pridonio i stvaranju brojnih neprijatelja, među kojima je bio i moćni Sulla. Čak je i Putarch zabilježio Ciceronovo strahovanje od Sulline osvete, navodeći da je Ciceron napustio Rim pod izgovorom zdravstvenih problema kako bi se sklonio u Grčku i unaprijedio svoje govorničke vještine.

Zaključno, Dyck smatra da je Ciceron „majstorski održao govor i dobio težak slučaj pridobivši suce⁵⁴.“ Nekoliko stoljeća poslije, historija književnosti će Zlatno rimsko doba književnosti, Ciceronovog doba, početi odbrojavati od nastajanja ovog govora, a važno je i povijesno svjedočanstvo o Sulinoj diktaturi u Rimu. Također pokazuje osnove rimskog pravnog sustava u kojem je, kao i danas, važno bilo dokazati i motiv i priliku za zločin. Pored toga,

---

⁵¹ Cic., (2021). *op. cit.*, str. 49.

⁵² A.R. Dyck, *Evidence and rethorics in Cicero's Pro Roscio Amerino: The case agianst Sex. Roscius*, JSTOR, vol.53., str. 235.

⁵³ Dyck, A.R., (2003). „Evidence and rethorics in Cicero's Pro Roscio Amerino: The case agianst Sex. Roscius“, *The Classical Quarterly*, JSTOR, br.53., str. 235.

⁵⁴ *Ibid.*, br.53., str. 235

Govor za Seksta Roscija predstavlja prvi sačuvani rimski govor na kaznenom sudu antičkog svijeta.

4.1.2. Prvi veliki slučaj – *In Verrem*

Deset godina poslije slavne obrane Seksta Roscija, pred Ciceronom se našao još jedan veliki pravni izazov koji ovaj put nije uključivao obranu, nego niz optužnica građana Sicilije protiv sicilijanskog upravitelja Gaja Verra. Ovaj put, drugačije je to da Ciceron nije samo advokat, nego i edil, druga funkcija na ljestvici časti, što i nije za čudo, s obzirom da su „veliki advokati prilično lako ostvarivali političke karijere.“⁵⁵ Dva najveća rimska advokata, tadašnjeg doba, Ciceron i Hortenzije, biće pozvani da vode Verrov slučaj, pri čemu će Ciceron odnijeti krunu, vodeći optužbu protiv ozloglašenog upravitelja Sicilije. „Iako ovo izgleda kao optužba, treba se smatrati kao obrana jer branim mnogo ljudi, mnogo zajednica, zapravo branim cijelu Siciliju“⁵⁶, komentirao je Ciceron u svojoj obrani.

Upravitelj Sicilije, bio je krivično gonjen po nekoliko tačaka optužnice, od kojih je većina vezana za uzimanje mita, korupcije, mornarskog skandala, te pljačke umjetninama, za dvije godine njegova mandata, od 73. do 71. pr. Kr. kada je upravljao Sicilijom, te nemilosrdno zloupotrebljavao svoj položaj. Suđenje započinje na ljeto 70. godine pr. Kr. Hiperbolizirano ili ne, Ciceronu, Verrov mandat ovako opisuje: „Dok je on bio upravitelj, Sicilijanci nisu uživali korist ni od svojih zakona, ni od Senata, niti od bilo kakvih prava na koji je svaki čovjek na svijetu ovlašten.“⁵⁷

Strategija optuženika i njegova advokata, slavnog Hortenzija, bila je da se odugovlači suđenje sve dok se ne struktura pogodna politička klima u sudnici i na relevantnim pozicijama ne nađu oni koji bi naposljetku oslobodili Verra svih optužnica. Shvativši poteze Verrovog branitelja, Ciceron ubrzava proceduru, te poziva svjedoke u sudnicu puno prije nego li je to bilo uobičajno. Doista, Ciceron je imao jedinstvenu strategiju za optužbu.

U svom prvom govoru *In Verrem*, Ciceron se pozivao na događaj iz 81. pr.Kr. kada je diktator Sulla Felix promijenio sastav sudova za kriminalne predmete, dopuštajući samo senatorima da služe kao porotnici. To je izazvalo napetost i naizgled "kupljene" pravde, posebno kada su senatori bili optuženi ili su interesi popularnih ili moćnih senatora bili

---

⁵⁵ *Ibid.*, br. 53., str. 246.

⁵⁶ Cic., (1971). *Selected works: Against Verres I*. Translated with an introduction by Michael Grant, Penguin Books., Middlesex, England, I, 25, str. 69.

⁵⁷ *Ibid.*, I, 8, str. 71.

ugroženi. Istovremeno, postojao je skandal bogatih senatora i vitezova koji su podmićivali porote kako bi dobili povoljne presude. Ciceron se postavlja kao prijatelj institucije Senata, ali neprijatelj svih onih koji zloupotrebljavaju svoj položaj:

„Pritisak nekoliko licemjernih rasipnika je kompromitirao naše sudove i cijeli senatorski red, uronio u krizu. Zato će moj napad na kriminalce biti nemilosrdan. Proglašavam se njihovim okrutnim, nepomirljivim i nepokolebljivim neprijateljem.,”⁵⁸

Do 70. pr. Kr, dok je suđenje protiv Verra bilo u tijeku, Lucije Aurelije Cotta je predložio zakon koji bi poništio Sullina ograničenja za sastav porota, ponovno otvarajući sudove za senatore, vitezove i tribune kao kontrolu nad preblagim porotama. „*Ako se porota ne ponese časno i ne osudi Verra, sudovi će se vratiti u ruke vitezova*“, posvetivši značajno vrijeme percepciji senatora u porotama, tvrdeći da on nije optužen zbog svojih zločina na Siciliji, već je Senat također na suđenju zbog optužbi za neprikladnost, i da će presuda koju izreknu Verru odražavati na njih i na njihovu ili čast ili sramotu. Najsigurniji način, tvrdio je Ciceron, da se sudovi oduzmu Senatu bio je osloboditi Verra od svih optužbi.

Prvo saslušanje završilo je 70 pr.Kr. sredinom augusta, a daljnje suđenje odgođeno je sve do septembra, ozloglašeni upravitelj Sicilije dobrovoljno odlazi u egzil u Mesiliju, noseći sa sobom dio plijena s otoka. Verrov bijeg ograničio je Cicerona u detaljnom iznošenju optužbi, pa je putem objavljivanja dodatnih govora pokušao nadoknaditi nedostatke. Napisano je jedanaest, a objavljeno je sedam govora, od kojih su dva iznesena, dok su pet ostalih planirani biti iznešeni. Posljednjih pet govora raspravljalo je o optužbama koje nisu bile iznesene na prvom saslušanju jer je Ciceron odustao od prava na duži govor.

Ciceronov uspjeh istisnuo je Hortenzija i učinio ga vodećim advokatom u Rimu. Suđenje je postiglo svoj cilj: dokazalo je da je Ciceron sposoban govornik, te mu dalo reputaciju, "prvog rimskog advokata i hrabrog protivnika korupcije",⁵⁹ komentira Howtson. Gaj Verr je ostatak života proveo u egzilu u Masiliji, gdje je na ironičan način ubijen tijekom istih proskripcija kao i Ciceron.

Sedam godina poslije ovog slavnog slučaja, Ciceron će, prateći ljestvicu časti, isključivo svojim zaslugama doći na vrh rimske političke moći.

---

⁵⁸ *Ibid.*, I. 9, str. 74.

⁵⁹ Howatson, M.C., Chivers, I., (1993). *Oxford Concise Companion to Classical Literature*. Oxford University Press, New York, 1993., str. 90.

4.2. POLITIČKI UTJECAJ

Kao istaknuti govornik i pravnik, Ciceron je imao iznimno značajnu ulogu u političkim zbivanjima svoje ere. Počevši kao kvestor, rastao je kao političar, te obnašao niz državnih pozicija koje su mu omogućile da oblikuje politički pejzaž rimskog carstva. Njegova politička karijera započela je s pozicijom kvestora na ljeto 76. god. pr. Kr., nakon čega je napredovao na mjesto edila 69. god. pr. Kr., pa na mjesto pretora 67. pr. Kr., prije nego što je postigao vrhunac svoje karijere kao konzul 63. godine pr. Kr. Tokom svog konzulata, poznatog kao "konzulat Catillina", Ciceron se žestoko suprotstavio zavjeri koju je predvodio Lucije Sergije Catilina, čime je dodatno učvrstio svoj politički ugled i stekao poštovanje u rimskoj političkoj eliti.

4.2.1. Uspon na političkoj ljestvici

Izbori za edila 69. pr. Kr. održani su mjesec dana prije suđenja Verru koji je pokušao spriječiti izbor Cicerona za funkciju edila, ali mu to nije uspjelo jer je Ciceron tada uživao popularnost među građanima. Međutim, ta popularnost nije došla sama od sebe jer je Ciceron tada, deset godina gradio i održavao dobre veze i prijateljstva. Iskoristio je snažnu podršku koju je imao među vitezovima i stekao je prijatelje u provincijskim gradovima. Suđenje Verru predstavilo je Cicerona kao političara kojeg narod može poštovati, a od kojeg Senat ne mora strahovati. Ova kombinacija simpatije od naroda i elitnih krugova bila je ključna za njegove uspjehe na izborima. Ciceron je nastojao zadržati te simpatije i donosio odluke koje bi zadovoljile obje strane.

Primjerice, odlučio se ne natjecati za mjesto pučkog tribuna. Svake godine, biralo se deset novih tribuna koji su prvobitno bili zaduženi za zaštitu interesa plebejaca u Senatu. Međutim, kako su godine prolazile, tribuni su postali oporba senatorskoj eliti, ali su također mogli djelovati i u korist Senata. Ciceron se bojao da bi, ako bi bio izabran za tribuna, mogao biti optužen da radi u korist Senata, a na štetu plebejaca. Umjesto toga, sačekao je izbore za edila, čija je uloga bila organiziranje javnih igara i vođenje opskrbe žitom, što je bilo od velike važnosti za obične Rimljane. Naravno, bio je izabran za edila.

Tijekom obnašanja funkcije edila, Ciceron je nastavio svoju pravničku djelatnost. Djelomično sačuvani govor u obrani Marka Fonteja, *Pro Fonteio* koji naglašava jedan od problema s kojima se susrećemo kada procjenjujemo Cicerona kao cjelokupnu ličnost. Naime, Fonteju se sudilo za iznudu, isti zločin za koji se sudilo i Verru. S modernog gledišta, mogli bismo ga osuditi kao nekonzistentnog i nemoralnog. Međutim, treba uzeti u obzir kontekst

rimske društvene strukture i pravne prakse. U to vrijeme, nije bio važan sam zločin, već osoba koja se zastupa i koju poantu advokat želi naglasiti.

Pretorska služba predstavlja važan korak u političkoj karijeri senatora prije eventualnog dostizanja najviše pozicije - konzulata. U godini 66. pr. Kr., Ciceron je preuzeo ulogu pretora, što mu je donijelo brojne privilegije i prilike. Osim što je postao jedan od dvoje najviših magistrata, imao je priliku demonstrirati svoje vještine i sposobnosti koje bi mu bile potrebne u slučaju izbora na konzulsku dužnost. Također, ovo je bila prva prilika za Cicerona da stane pred narod i održi govor s govorničkog postolja (*rostra*). Kao gradski pretor, Ciceron je imao odgovornost za suđenje u civilnim i kaznenim parnicama. Preraspodjela nadležnosti među pretorima određivala se ždrijebom, pri čemu je Ciceron dobio nadležnost za vođenje kaznenih parnica. To je značilo da je morao predsjedati suđenjima upraviteljima provincija optuženima za različite zločine poput iznude u provincijama.

U skladu s ustaljenom praksom, nakon završetka pretorstva, Ciceron je morao pričekati dvije godine, prije nego što bi se mogao natjecati za položaj konzula. Umjesto da preuzme upravu nad nekom provincijom, što je bio običaj među bivšim pretorima, Ciceron je odlučio ostanu u Rimu. Odluka da ostane u Rimu nakon završetka pretorstva imala je dublje značenje. Dok su mnogi bivši pretori odlazili u provincije kako bi iskoristili priliku za vlastitu financijsku dobit, Ciceron je pokazao svoju čvrstu moralnu poziciju i politički integritet tako što je ostao u glavnom gradu, čekajući 63. god. pr. Kr., kada će i doseći svoj politički vrhunac, postavši konzulom. Ciceronova kampanja za konzulsku dužnost bila je uspješna, a njezin uspjeh nije se mogao pripisati samo slabosti ili korumpiranosti njegovih protukandidata. Odluka o njegovom izboru bila je rezultat različitih faktora, uključujući njegovu odlučnost i patriotski duh koje je pokazivao tijekom političkog uspona na *cursus honorum*. Unatoč njegovom političkom iskustvu, Ciceron nije bio potpuno pripremljen za izazove koji su uslijedili tijekom njegovog konzulata.

Ciceron je često isticao svoje uspjehe i postignuća, što je bio uobičajeni obrazac ponašanja u antičkoj politici. No, s obzirom na to da nije imao slavne pretke, naglašavao je svoje uspjehe još intenzivnije. Na početku svog konzulata, imao je razloga za samohvalu jer je uspješno pobijedio na svim izborima u toj godini, a to je postigao bez uplitanja u sistemske koruptivne prakse. U takvim okolnostima, političar koji se predstavljao kao borac za interese naroda mogao je dobiti značajnu podršku, koju je Ciceron, svaki put kad bi se vratio u Rim, iznova olako dobivao.

4.2.1. Razotkrivanje urote

Rim je 63. pr. Kr. bio suočen s nizom ozbiljnih problema, uključujući prenapučenost, opasnost od požara, loše životne uslove i ekonomske teškoće za većinu stanovništva. Profesorica profesora antičke književnosti na Kraljevskoj akademiji u Cambridgeu i autorica velike historije, *S.P.Q.R.*, svoj narativ započinje upravo od 63. pr. Kr., objašnjavajući da je upravo ta godina važna u tom presudnom stoljeću, tačnije 1. stoljeću pr.Kr, kada „historija Rima kakvu danas poznajemo, zapravo i počinje.“⁶⁰

Ciceronova godina konzulstva obilježila je nekoliko značajnih događaja, uključujući pokušaj agrarne reforme iniciran od strane pučkog tribuna Servilija Rula. Ciceron je posumnjao da njegovi politički rivali, kao što su Crass i Ceasar, imaju svoje interese u ovom prijedlogu. Iako je Rulov prijedlog nudilo potrebno rješenje za siromašne, postojale su sumnje u njegovu ispravnost zbog predložene moći koju bi imala komisija od deset ljudi tijekom pet godina. Ciceron je uspio uvjeriti Senat i narod da odbace Rulov prijedlog, naglašavajući opasnosti koje bi komisija mogla donijeti, prikazujući je kao prijevaru pod krinkom zaštite interesa naroda. Iako su neki smatrali da je pretjerivao u opasnostima, njegova genijalnost u uvjeravanju naroda ostvarila je cilj - zakon je bio odbačen.

Međutim, ono čime je Ciceronovo konzulovanje najviše obilježeno jeste razotkrivanje urote, 63. pr. Kr., kada se Rim, pored mnogobrojnih vanjskih neprijatelja, suočio i sa unutrašnjim, „*teriorističkom urotom u samom srcu rimskog društva.*“⁶¹ Naime, riječ je o zavjeri patricijskog senatora Lucija Sergija Catilline da svrgne Rimsku Republiku. Počeo je ovu zavjeru 63. pr. Kr., nakon što je bio odbijen na izborima za konzula po treći put; tačnije, nakon što nije bio izabran za konzulat 65., 64. i 63. pr.Kr. Zavjerenici su uključivali različite nezadovoljne skupine rimskih građana. Aristokrati koji su se pridružili uglavnom su bili ljudi koji su također bili neuspješni na izborima za visoke položaje ili su na neki drugi način bankrotirali. Pridružili su im se mnogi nezadovoljni talijanski poljoprivrednici - koncentrirani u Etruriji - u dvije šire grupe: poljoprivrednici lišeni imovine Sullinim proskripcijama i programima kolonizacije, kao i Sullini veterani koji su zapali u dugove nakon loših žetvi.

Zanimljivo je da su u uspješnom razotkrivanju zavjere možda i ključnu ulogu odigrale žene. Naime, Terencija, Ciceronova supruga, aktivno sa njim je učestvovala u slamanju urote.

---

⁶⁰ Beard, M., (2018). *op.cit.*, str. 27.

⁶¹ *Ibid.*, str. 32.

Cicerona žena je navodno to saznala od Catilline ljubavnice, koja je to rekla, Terencijinoj prijateljici. U tom je trenutku Ciceron otkrio i urotu koju je vodio jedan od tadašnjih pretora, te pozvao Allobroge, galovsko pleme, u podršku Catilini. Koristeći allobroške izaslanike kao dvostruke agente, Ciceron ih je koristio kako bi identificirao zavjerenike u gradu. „Ciceron je dao špijunirati špijune, ali i policijace, strateški je razotkrio urotu“, objasnili su Nicolet i Michel. Nakon presretanja inkriminirajućih pisama između zavjerenika i Allobroga, pet zavjerenika je uhićeno 2. ili 3. novembra. S allobroškim izaslanicima koji su otkrili sve što su znali i priznanjima petorice muškaraca, nije bilo sumnje u njihovu krivnju. Nakon pokušaja spašavanja petorice muškaraca iz kućnog pritvora, senat je raspravljao o njihovoj sudbini 5. novembra. Nakon dugotrajne rasprave, Senat, nakon što je nakratko uvjeren da osudi muškarce na doživotni zatvor bez suđenja, Ceasae savjetuje Ciceronu da gradskim zavjerenicima izrekne smrtnu kaznu bez suđenja. Nakon pogubljenja gradskih zavjerenika, većina Catilinih snaga se raspala; Catiline je na kraju poražen i ubijen početkom januara 62. pr. Kr. u bici kod Pistorije, dok tadašnji konzul prvo izaziva divljenje, a nedugo poslije poniženje i progon.

Naime, pet godina nakon Catilline urote, Ciceronov dobro poznati neprijatelj, Klodije progurao je zakon koji je zabranio bilo kome ko je izvršio egzekuciju rimskog građanina bez suđenja da živi unutar Rima. Taj zakon je bio posebno usmjeren protiv Cicerona, koji je bio prisiljen u izgnanstvo. Mnogo je političkih i pravnih analiza po pitanju Ciceronovog poteza, tj., izricanje kazne na smrt rimskim građanima bez prava na suđenje. Glavno pitanje koje se postavlja, jeste, je li Ciceron, kao konzul imao zakonsku pozadinu i saglasje za takvu kaznu? Od Plutarha saznajemo da je Ciceron „svakog pojedinog senatora pitao za mišljenje o kazni, i da su svi osim Ceasara, tražili smrtnu kaznu“⁶² U svoju obranu, Ciceron je uspio dati prisegu da je sve radio po zakonu rimske države, što ju je svaki konzul iza svog konzulovanja izricao, te dodati da su „država i grad spašeni“,⁶³ isključivo njegovim naporom. Ne zaboravimo, rimski zakon je nalagao, *senatus consultum ultimum*, kao politički instrument koji je omogućavao Senatu da odobri izvanredne mjere radi zaštite Republike u situacijama krize ili opasnosti po njezin opstanak. Iako na granici s legalnim, Ciceron će poslije presude, doživjeti niz napada, poput „arogantnog aristokrate“, „neprijatelja Kapitolija“. Branio se govorom, podsjećajući da je državni udar spriječio bez oružane sile, „sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione (bez klanja, bez krvi, bez vojske, bez borbe)“, ⁶⁴, komentirajući da je u tim

---

⁶² Plutarch, (1919). *Parallel lives*, prijevod N.Š., Loeb Classical University Librray, III, 20., str. 133.

⁶³ Ciceron, (1951). *op.cit.*, IV, 12, str. 108.

⁶⁴ *Ibid.*, IV, 14, str. 111.

dogadajima djelovao kao togatus dux et imperator (zapovjednik i vođa u civilnoj odjeći).⁶⁵ Skoro je tragikomično da događaj kojim će zaslužiti naziv pater patriae, biti i onaj koji će odvesti u progonstvo.

Na kraju konzularne godine, Ciceronova oprostajna govornica su blokirali, dva tribuna plebejaca. Jedan od tribuna, Kvint Cecilije Nepot (*Quintus Caecilius Metellus Nepot*), također je pokušao teretiti Cicerona za pogubljenje građana bez mogućnosti suđenja. Iako popularan među velikim dijelovima naroda zbog donošenja odlučnih mjera kako bi izbjegao građanski rat i potisnuo pokušaj državnog udara, Ciceronova pravna pozicija došla je pod udar u sljedećim godinama. Kao odgovor, Ciceron je pokušao ojačati svoj ugled i opravdati svoje postupke objavljivanjem svojih konzularnih govora, naime govori protiv Catilline objavljene su nakon nekoliko uređivanja 60. pr. Kr. kao dio ovog napora.

4.2.2. *In L. Catilinam Oratio Quatra*

Ciceron je 8. novembra 63. godine pr.Kr., održao svoj prvi govor protiv Catilline senatorima, ali i Catillini koji se pojavio na sjednici unatoč poznatoj činjenici da planira državni udar. „Do kada ćeš više, Catillina, zloupotrebjavati naše strpljenje „upitao je Ciceron, u prvoj rečenici, *exordiuma*, riječima koje su danas postale i poslovni izraz kojim se negoduje protiv onoga koji zloupotrebjava strpljivost. Poslije Ciceronova ubjedljivog govora, Catillina je istu noć dobrovoljno napustio Rim. Drugi govor je održan dan poslije, 9. novembra 63. god. pr. Kr. na Forumu pred narodom kao reakcija glasina Catillinih prijatelja da ga je Ciceron bez suđenja kaznio i prognao. Jednako, treći govor je održan na Forumu pred narodom 3. decembra, u kojem Ciceron obavještava Rimljane kako je on rasvijetlio i razotkrio sve činjenice vezane za urotu.

Konačno, četvrti i posljednji govor za Catillinu, održan je na senatskoj sjednici u Konkordijinom hramu, 5. decembra 63. pr. Kr., na kojoj se raspravljalo o sudbini zavjerenika pri kojoj će Ciceron javno zagovarati smrtnu presude za sve uhvaćene urotnike, ali i za one koji će tek biti uhićeni. Ciceron svoj posljednji govor za Catillinu započinje svjestan svoje odgovornosti, položaja u kojem se nalazi, ali i ozbiljnosti odluke koju treba donijeti.

„Ako mi je povjeren takav položaj u konzulskoj službi da podnosim sve gorčine, sve boli i muke, podnosiću ih, ne samo hrabro, nego, već i rado,

---

⁶⁵ *Ibid*, IV, 11, str. 98.

samo da se moji trdom vama i rimskom narodu priskrbi dostojanstvo i spas.“⁶⁶

Nadalje, Ciceron u svom *propositiu* još jednom upoznaje senatore sa činjenicama o uroti, dokazanim materijalima i zahvaljuje im na svim odlukama koje su dotada donijeli kako bi uroti stali u kraj, no upozorava da je to zlo već prešlo granice Italije i da treba žurno donijeti odluka koja će ga potpuno obuzdati.

„Prvo ću Vam reći ono što mi je dužnost kao konzula. Ja se već vidio da se u državi valja neko ludilo, neki prevrat priprema i nevolje izazivaju, ali nikako nisam mislio da građani pripremaju tako veliku i pogubnu urotu. Sada, što god da je to, komu se god priklonile vaše misli i glasovi, morate prije noći donijeti odluku“⁶⁷

Sljedeći dio Ciceronovog *IV Govora protiv Catilline*, najznačajniji je zbog onoga što će se desiti pet godina nakon razotkrivanje urote. Naime, Ciceron u dva dijela komentira mišljenja različitih političara o sudbini urotnika. Ciceron se referira na Ceasarov stav da se urotnici ne kažnjavaju smrću, ali da se oštro kazne, dok Decim Silan (*Decimus Iunius Silanus*), izabrani konzul za narednu godinu, zbog ličnih interesa, htio se riješiti urotnika smrtnom kaznom. Ciceron pak, kao konzul, podsjeća da će uraditi šta god da se u Sentatu odluči, ali da smrtna kazna za takav zločin ne bi bila pregruba.

„Manje se ja mislim možete bojati toga da izgleda kako ste u ovom zločinu tako čudovišnom i gnusnom, odlučili šta preokrutno. Više se treba bojati da ne izgleda kako smo zbog oprosta kazne bili okrutni prema domovini, nego zbog oštine kazne odviše žestoki prema najbjesnijim neprijateljima.“⁶⁸

Ciceron doista jeste tražio da se urotnici kazne smrću, ali je Marko Katon (*Marcus Caton*), uspio ubijediti senatore da se urotnici pogube, zaključivši da bi jedino najstrožija kazna mogla obeshrabriti Catillinu i odvratiti ga od napada na Rim. U konačnici, urotnici su se dali pogubiti u zatvoru, a Ciceron se obratio narodu na Forumu objavivši smrt urotnika jednom

---

⁶⁶ Cic., (2016), *op.cit.*, IV, 20. str. 46.

⁶⁷ Cic., (2016), *op.cit.*, IV, str. 163.

⁶⁸ *Ibid.*, IV, 6, str. 175.

riječju: *Vixerunt*, u prijevodu: „Bili su živi.“ Cicerona je narod s upaljenim bakljama otpratio do njegove rezidencije, slaveći svog oca domovine.

Takva slava nije dugo trajala, te je Ciceronu oduzeta mogućnost da zvanično konzulavanje preda nekomu drugo zato što je dao pogubiti rimske građane bez prava na suđenje. Ciceronov trijumf, postaće poniženje, jer će ga pet godina nakon urote, donošenjem zakona, ciljano protiv Cicerona, pri kome se u progonstvo daje svako ko je izrekao smrtnu kaznu bez suđenja, otjerati u progonstvo. Jasno je da je to bio potez Ciceronovih političkih protivnika koji su ga se željeli riješiti. Ciceron će u progonstvu provesti godinu dana, te se vratiti u Rim, ali će se povući iz javnog života, posvetivši se književnosti i filozofiji, te obrani republikanskih vrijednosti.

4.3. OBRANA REPUBLIKANSKIH VRIJEDNOSTI

Ciceron je bio veliki zagovornik republikanske vlasti. Vrijednosti Rimskog carstva uključivale su ideje poput vladavine zakona, građanske odgovornosti, balansiranog sistema vlasti te zaštite individualnih sloboda. Ciceron je u svojim djelima često naglašavao važnost tih vrijednosti i kritizirao one koji su se zalagali za autoritativnu vlast. U ovom poglavlju izabrali smo baviti se Ciceronovim reminiscencijama o državi u djelu *O državi*, te njegovom najdužom *Drugom Filipikom protiv Marka Antonija*.

Treba spomenuti da je Ciceron za vrijeme prvoga povlačenja iz politike napisao, nasljedujući Platona, književno uspješnu dijalošku raspravu *O državi* (54–51. pr. Kr.) u 6 fragmentarno sačuvanih knjiga, među njima i znameniti Scipionov san (*Somnium Scipionis*), u kojoj razmatra idealno državno uređenje dajući prednost mješovitom obliku vlasti. *Druga Filipika protiv Marka Antonija* nastaje desetak godina poslije (43. pr.Kr.) kada se Ciceron poslije drugog povlačenja iz politike, vraća u centar rimske političke scene.

O Državi se ubraja u Ciceronov filozofski korpus gdje Ciceron promišlja o različitim oblicima vlasti te zagovara sistem u kojem je moć podijeljena između različitih institucija kako bi se spriječila zloupotreba vlasti. Pomoću Cicerone književne ostavštine mjerimo, analiziramo i utvrđujemo vrijednosti i mane Rimske Republike, koja odista velika i slavna, ostaviće veliki utisak na razvoj daljeg društva. „Ona je svakako drugačija od moderne države, ali distribucija moći i procedure političkog odlučivanja antičke Rimske Republike duboko će utjecati na njene

današnje nasljednike“⁶⁹, zaključio je Edward Watts, misleći na Sjedinjene Američke države (U.S.A.) koje će nam se danas na internetskim tražilicama prikazati kao odgovor na definiciju termina „land of the free“ (zemlja slobodnih).

Druga Filipika protiv Marka Antonija je svojevrsni politički pamflet koji će Cicerona u konačnici koštati života. Govori protiv Marka Antonija su Ciceronov posljednji pokušaj spašavanja onoga što je od republike ostalo. Ciceron je poznat i po svojim govorničkim nastupima u Senatu i drugim forumima gdje je kritizirao političare poput Cezara, koji se postupno okretao ka autoritarnom vladanju, pa je Ciceron upozoravao na opasnosti koje takvo ponašanje nosi za republiku. Unatoč njegovim nastojanjima da brani republikanske vrijednosti, Republika je krajem 1. stoljeća pr. Kr. zapala u unutarnje političke nemire i sukobe, što je konačno rezultiralo usponom Rimskog Carstva i prekidom republikanske vlasti.

Unatoč padu Rimske Republike, te Ciceronovoj tragičnoj i opscenoj smrti, Ciceron će ostati zapamćen kao jedna od najvećih, najglasnijih i najistrajnijih figura pri obrani republikanskih vrijednosti, pa će i Sveti Augustin, kršćanski svetac i filozof Cicerona nazvati „ocem domovine“.⁷⁰ Jednako, drugi predsjednik Sjedinjenih Američkih država John Adams, precizno će reći da je „Ciceron bio najsavršenija i najčasnija ličnost u povijesti Rimskog Carstva.“⁷¹ Sve to govori o velikom utjecaju koji je Ciceron imao na razne intelektualce, filozofe, političare i pisce kroz historiju. Njegova misao, govor i djela ostavili su trajan pečat na ljudsku kulturu i razmišljanje, ali i na promišljanje o obrani domovine, republike i vrijednosti starog Rima.

4.3.1. *O Državi (De re publica)*

Kao Platon i Aristotel prije njega, Ciceron je u svom djelu *O Državi* tražio najbolji oblik države kao i najbolji način da se njome upravlja. Rimska Republika je u svom historijskom razvoju, trajala nešto manje od pet stotina godina, dok će na koncu prerasti u najduže carstvo u historiji čovječanstva s trajanjem od 1.500 godina. Rim, kojem je Ciceron težio i u koji je bio toliko zaljubljen, je bio „stara Republika“ iz doba Scipiona i on ju je želio obnoviti u tom smjeru, ali i prilagoditi novom vremenu, te dolazi do zaključka da je Rimska Republika iz 2.

---

⁶⁹ Watts, E. J. (2018). *Mortal republic: How Rome fell into tyranny*. Prijevod N.Š., Hachette, UK., str. 43.

⁷⁰ Adams, J. (2010). *Papers of John Adams: June 1783-January 1784*. Prijevod N.Š., Harvard University Press (15)18, str. 212..

⁷¹ Cornish, P. J. (2012). *John Adams, Cicero and the traditions of republicanism*. Prijevod N. Š., Michigan Academician, 41(1), str. 22-37.

stoljeća pr. Kr. vjerojatno bila sistem najbliži idealnoj ravnoteži koju zagovaraju promišljanja o najboljoj vlasti.

No, postojalo je nekoliko problema koji su takvu obnovu onemogućavali; prodaja glasova, razni oblici mita, potkupljivanje i različiti oblici kriminala ugrožavali su republiku, ali i Rim. Poseban problem predstavljali su tzv. „politički moćnici“ čiji su moć i utjecaj sve više rasli (uzmimo za primjer samo Marija, Sullu i Cesara). Osim toga, svojevrsni uznemirujući faktor predstavljao je i viteški stalež koji je često vršio ulaganja izvan republičkih granica, što je često uticalo i na vanjsku politiku države. Izlaz iz tih problema Ciceron je vidio u preustroju Republike i smatrao je, slično kao i Ceasar, da je potrebno stvoriti visoko istreniranu vladajuću klasu koja nužno mora biti aristokratska. U tom idealnom „državnom savezu“ za sebe je čuvao posebno mjesto – mjesto mudrog savjetnika, dok bi mjesto političkog vođe preuzeo Pompej. Iz tih i sličnih razloga se obrazovao već od rane mladosti. Bio je oponent svima onima koji su vlast htjeli postići uzurpacijom, a bio je odan onima koji su htjeli obnoviti sjaj republike. Tražio je vođu koji ne bi trebao biti diktator ili kralj, nego „vođa“ Senata na temelju ranga i postignuća.

Ako imamo na umu taj generalni Ciceronov stav lakše možemo razumjeti njegovu političku karijeru, a samim time i njegovo javno i političko djelovanje. Osim toga, bitno je zapamtiti da je on jedan od pravih primjera političkih intelektualaca. Takvi pojedinci obrazovanjem postaju podobni za „mudru vladavinu“, ali vrlo lako mogu biti izloženi sumnjama da su puki teoretičari koji bi se teško snašli u praktičnoj politici i da, upravo zbog toga, ne mogu ostvariti puni potencijal.

Ciceronove ideje idealne republike su se temeljile na vladavini zakona, ravnoteži moći i individualnim slobodama. Postoji nekoliko ključnih načela koja je Ciceron promovirao od kojih je prva vladavina zakona. Ciceron je vjerovao da su zakoni temelj stabilne države. Zakoni bi trebali biti pravedni, jasni i primjenjivani jednako na sve građane bez obzira na njihov status ili porijeklo, te da svi zakoni jesu i moraju biti u skladu sa razumom i prirodom:

“Istinski je zakon pravilan razum, usklađen s prirodom, razliven među sve, stalan, vječan, koji nalažući poziva na obavljanje dužnosti i zabranjujući odvraća od prevare, a ipak niti dobrima nalaze ili zabranjuje uzalud, niti nalaganjem ili zabranjivanjem djeluje na loše. Tom je zakonu nedopustivo donijeti protivno, niti se smije ukinuti jedan njegov dio ili ga sav opozvati; ni senat ni narod ne mogu nas osloboditi tog zakona, ...zakon neće biti drugačiji u Rimu nego u Ateni, drugačiji sada nego

poslije, nego će taj jedan zakon, vječan i nepromjenjiv, obvezivati sve ljude, u svako vrijeme, a Bog će biti poput jedinog i zajedničkog učitelja i zapovjednikasvih: on je taj zakon izmislio, predložio, donio; tko mu se ne pokori, taj će bježati od samoga sebe, a ako prezre ljudsku prirodu, samim time će pretrpjeti najtežu kaznu, makar i izbjegao ono što se smatra kaznom.”⁷²

Kao što je već spomenuto, Ciceron je insistirao i na podjeli ovlasti, te je zagovarao podjelu vlasti između različitih institucija kako bi se spriječila koncentracija moći. Rim bi trebao imati Senat kao instituciju koja savjetuje i donosi odluke, magistrature koje provode odluke i narodnu skupštinu koja ima svoju ulogu u političkom procesu. Ciceron će reći: "Biti dobar građanin znači ne samo brinuti se za vlastitu dobrobit, već i za dobrobit cijelog društva."⁷³ Stoga, jedno od načela funkcionalne republike mora da podrazumijeva i građanska participaciju. Ciceron je naglašavao važnost građanske odgovornosti i aktivne participacije u političkom procesu. Građani bi trebali imati pravo glasa i sudjelovati u političkim odlukama kako bi osigurali da se interesi različitih slojeva društva uzimaju u obzir. "Građani trebaju imati aktivnu ulogu u političkom životu kako bi osigurali da vlast služi općem dobru."⁷⁴

Pored građanske participacije i angažmana, Ciceron je promovirao i zaštitu sloboda tih istih građana, pa je isticao važnost individualnih sloboda, uključujući slobodu govora, mišljenja i imovine. Država bi trebala osigurati te slobode kako bi građani mogli živjeti u sigurnosti i dostojanstvu, ali bez poštivanja zakona, takve slobode nije moguće postići, pa će Ciceron objasniti da se "sloboda se ne postiže uništavanjem zakona, već njihovim poštivanjem."⁷⁵

Tokom svoje duge političke karijere, Ciceron je jedno vrijeme službovao kao kvirit, odnosno posebni istražitelj, na Siciliji 75. pr. Kr., te je dobio zadatak da istraži i suzbije korupciju i zloupotrebu vlasti među rimskim guvernerima Sicilije. Uspjevši u tome, shvatio je značaj diplomatije, te vanjske politike uopće, pa će posebno mjesto u njegovim reminiscencijama o državi zauzeti vanjska politika. "Da bi se osigurala trajna i stabilna vlast, vanjska politika treba biti utemeljena na diplomaciji i mudrosti, a ne na nasilju",⁷⁶ tako očitujemo Ciceronovo vjerovanje da vanjska politika treba biti vođena umjerenošću,

---

⁷² Cic., (1995). *O Državi*. Priredio i preveo Daniel Nečas Hraste. DEMETRA, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, III, 11., str. 135.

⁷³ *Ibid.*, III, 11., str. 135.

⁷⁴ *Ibid.*, III, 22, str. 160.

⁷⁵ Cic., (1995). *op.cit.* III, str. 174.

⁷⁶ *Ibid.*, III, 16, str. 115.

razboritošću i moralnošću koje prevodi razum. Njegova filozofija je podupirala traženje diplomatskih rješenja umjesto nasilnih konfrontacija te očuvanje mira i stabilnosti kako bi se omogućio napredak i prosperitet države. Naposljetku, Ciceron je duboko vjerovao da je moralnost važan temelj republike. Građani bi trebali živjeti po vrlinama poput hrabrosti, umjerenosti, pravednosti i mudrosti kako bi doprinijeli stabilnosti društva.

U *O Državi*, Ciceron je tvrdio da zakoni nisu dovoljni za pravednu državu, jer jednako mora postojati i sloboda, „ali ako slobodu ne uživaju svi građani jednako, to uopće nije sloboda.“⁷⁷ Dakle, sloboda ne može postojati osim ako narod nema „slobodu vlasti“ u idealnom državnom uređenju. Tražeći idealan oblik vladavine za održavanje prirodnog zakona, uspostavljanje pravde i osiguranje slobode, Ciceron je počeo s ispitivanjem tri "dobre države" i njihovih izopačenih oblika, koje je ranije opisao grčki historičar Polibije.

Naime, Ciceron je vjerovao da je najbolja od dobrih država monarhija, ali da se i sam kralj može pretvoriti u tiranina. Također, Ciceron je odobravao aristokratiju u kojoj vladaju najbolji ljudi, ali je bila podložna zavjerama frakcija koje su namjeravale da prigrabe vlast (oligarhija). Po Ciceronovom mišljenju, najgora od dobrih država bila je demokratija, u kojoj su svi ljudi direktno učestvovali u vođenju vlade, pa objašnjava da je problem demokratije u tome što se često „može pretvoriti u tiraniju većine.“⁷⁸

U odnosu na Polibija, Ciceron je otišao korak dalje pri opisu ciklusa oblika vladavine. „Vlada se tako vrti kao lopta, tirani je primaju od kraljeva; od tiranina ona prelazi ili na aristokrate ili na narod; a od naroda do oligarha ili tiranina.“⁷⁹ Zaključio je Ciceron da su sve tri dobre države manjkave i nestabilne, no ipak je priznao da svaka dobra država ima svoje zasluge. Kralj bi mogao djelovati brzo i odlučno u hitnim slučajevima. Ljudi u demokratiji uživali su slobodu sa jednakim pravima, ali po Ciceronu aristokrate su „posjedovale iskustvo i mudrost.“⁸⁰ Ciceronov prijedlog je da se idealna vlada formira jednakim balansiranjem i miješanjem monarhije, demokratije i aristokracije. U ovoj "mješovitoj državi", tvrdio je, kraljevske porodice, kumovi i obični ljudi, dakle, svi bi trebali imati ulogu. Za razliku od mnogih političkih filozofa prije njega, Ciceron je bio iskusan političar i imao je radni model za svoju "mješovitu državu", a to je bila Rimska Republika, sa svojim konzulima (sukraljevima), Senatom (aristokratama) i demokratskim skupštinama (zajednicom). Da bi postigao svoju idealnu vladu,

---

⁷⁷ *Ibid.*, II, 12, str. 181.

⁷⁸ *Ibid.*, III, 14, str. 118.

⁷⁹ Cic., (1995). *op.cit.* III, str. 174.

⁸⁰ *Ibid.*, III, str. 175.

Ciceron je tvrdio da Rimljani moraju samo da vrate republiku u njen prethodni savršeni oblik. Predlagao je jačanje aristokratskih konzula i Senata na račun demokratskih skupština, ali Ciceronove reforme nisu mnogo učinile da se vlasti pozabave rastućim silama koje ugrožavaju postojanje republike.

4.3.2. *In M. Antonium oratio Philippica secunda*

Potpuni povratak u vrh rimske politike, nakon dvaneostogodišnjeg odsustva, tokom kojeg je održao samo nekoliko besjeda i napisao filozofske i teorijske spise o govorništvu i državi, kao i ponovno aktivno učešće u javnom život, Ciceron je posljednjih godinu dana svog života obilježio svojim najjačim sredstvom, javnim govorom protiv Marka Antonija, svog posljednjeg značajnog protivnika. „Treba li, gospodo senatori, nekakvoj svojoj sudbini da pripišem to što za posljednjih dvadeset godina nije bilo neprijatelja ove države koji ujedno nije i sa mnom zaratio“⁸¹, upitao je Ciceron na samom početku svoje *Druge Filipike*, u prvom redu, misleći na Catillinu. Ciceron se u politiku vratio jer je vidio priliku za spas republikanske vlasti, svjestan rizika i opasnosti kojim se izlaže.

Cesarovo ubistvo na martovske ide 44. godine pr.Kr., probudilo je nadu u obnovu republike, ali događaji koji su uslijedili u Ciceronu su izazvali veliki sumnju u povoljan ishod. To znamo zato što će Ciceron, u narednih mjesec dana nekoliko navrata pisati svojim prijateljima „*da je tiranin ubijen, ali da se država nije oslobodila tiranije*.“⁸²Tako je u narednim danima, Antonije na osnovu položaja i svojih postupka, uspio da se nametne kao vođa cesarovske stranke, praveći kaos u državnim institucijama i izgllašavajući zakone bez legitimne podloge. Jednako i Ciceron, poslije Caesarove smrti, dolazi na čelo republikanske senatorske stranke i održava 14 tzv. filipskih govora, (*Orationes philippicae in Antonium habitae*), od 1. novembra 44. godine do 21. aprila 43. godine pr. Kr.

Ovim govorima koji se odlikuju živošću i neposrednošću Demostenovih govora protiv makedonskog kralja Filipa II Makedonskog, osvajača stare Grčke odgovornog za narušavanje grčkih sloboda, i prema tome dobili ime, Ciceron se suprotstavio Marku Antoniju i kritikovao njegove uzurpatorske namjere. Smatra se da su *Filipike* vrhunac Ciceronove govorničke vještine u kojima se neposredno ogledala njegova moralna veličina. Ciceron, kao i Demosten u svojim Filipikama, više puta naglašava da je on taj koji radi za dobrobit države, pa nastavlja da

---

⁸¹ Ciceron, (2013). *Druga Filipka protiv Marka Antonija*. Preveo sa latinskog, predgovor i komentare napisao Boris Pendelj, Fedon, Beograd. str. 43.

⁸² Ciceron, *Ad Atticum*, Prijevod N.Š., 19.4.

se nekoliko puta suočavao sa neprijateljima države, ali da „niko od njih nije postao moj neprijatelj svojevoljno, sve njih sam ja izazvao – u interesu države.“⁸³ Međutim, ovog neprijatelja, posljednjeg, Marka Antonija, Ciceron, neće preživjeti.

Ciceronova *Druga Filipika* po svom je karakteru epiedetički govor, svečana ili pohvalna besjeda u kojoj se određena ličnost uglavnom hvali, ali i kudi. U prvom slučaju takav govor se naziva panegrik, a u drugom invektiva koja može da ima elemente sudskog, političkog govora. Karakteristike sudskog govora u Ciceronovoj *Drugoј Filipiki* su najuočljivije na kraju govora kada on pokušava da ubijedi Marka Antonija da se okrene temeljnim republikanskim vrijednostima i da odustane od težnje za autokratskom vlašću.

„Osvrni se, napokon, Marko Antonije, molim te! Razmisli o svojim precima, umjesto o onima sa kojima živiš. Sa mnom-kako ti je volja, ali sa državom se pomiri. Šta ćeš i kako ćeš, na tebi je da odlučiš, što se mene tiče sam ću otvoreno govoriti. Državu sam branio u mladosti, neću joj leđa okrenuti u starosti. Za Catillinine mačeve nisam mario, ne bojim se ni tvojih.“⁸⁴

Specifičnost ove invektive, leži u tome što od svih deset *toposa*⁸⁵ karakterističnih za invektivu, u ovom govoru zastupljeno je njih šest: ekscentričnost u odjevanju i ponašanju, nemoralno ponašanje, pohlepa i lopovluk, ekstravagancija i raspništvo, poremećeni porodični odnosi, kukavičluk u ratu. Domšiljate, humoristične i ironične su Ciceronove opaske na Antonijev račun:

„ti si stvore, bez pameti i mozga, na tuđem imanju proveo silne dane, vježbajući svoje besjedništvo samo da skrpiš ove optužbe. Ali, da se razumijemo ne vježbaš se ti u govorništvo da bi ti se um izoštrio, nego da bi ti se glava od vina razbistrila!“⁸⁶

Pored toga, *Druga Filipika* je najduža i najslavnija od njih četrnaest, ali za razliku od ostalih nikada nije isporučena. Iako je zamišljen kao govor koji će se održati na sjednici Senata 24. septembra, isprva je kružio odabranim prijateljima kao što je Atik, koji je predložio neke

---

⁸³ Ciceron, (2013). *op.cit.*, str. 43.

⁸⁴ *Ibid.*, str. 207.

⁸⁵ Topos (grč. τόπος: mjesto), pojam koji se izvorno veže uz retoriku. U okviru naučavanja o pronalaženju argumenata i dokaza (inventio) topos se definira kao sredstvo dokazivanja, ali i kao „nalazište“ argumenata za određeni govor.

⁸⁶ *Ibid.*, str. 74.

izmjene, te Brutu i Kasiju, koji su razumljivo bili oduševljeni njime, i vjerojatno nije objavljena, ako je uopće ikada bila objavljena, sve do Antonijeve odlaska iz Rima u novembru. Govor je nedvojbeno jedno od Ciceronovih remek-djela, u rangu s njegovim govorima protiv Verra i Catiline.

Peroracija sadržana u posljednjem poglavlju sadrži Ciceronovu vlastitu političku oporuku, u kojoj on izjavljuje svoju spremnost dati svoj život kako bi osigurao slobodu rimskog naroda i republike. Za čitatelja, koji zna kako će veliki govornik doista uskoro biti pogođen osvetničkim činom upravo čovjeka kojega napada u ovom govoru, ovaj je govor naravno posebno dirljiv.

„Želim samo ovo dvoje: da umirući ostavim rimski narod slobodan, a od ovoga - mislim - besmrtni bogovi ne mogu dati ništa veće; drugo, da svakome bude onako, kako je dao zasluga za državu.“⁸⁷

Na kraju *Druge Filipike* Ciceron nudi svoj život za slobodu svoje domovine, ako bi njegovom smrću, „smjesta, ponovo bila slobodna.“⁸⁸ Nudivši svoj život za slobodu, ovaj govor, ostao je jedan od najpoznatijih govora u historiji, simbol otpora tiraniji i zastupanja republikanskih vrijednosti. Iako Ciceron nije uspio spriječiti Antonijeve uspon na vlast, propaganda protiv njega u ovaj invektivi, doprinijela je općeprihvaćenoj negativnoj slici njegova karaktera.

Nakon što su se udružili u trijumvirat, Antonije, Oktavijan i Lepid doista su krenuli s proskripcijom svojih neprijatelja. Oktavijan je tvrdio da Ciceronovo ime ne treba dodati na popis, ali Antonije je bio neumoljiv, inzistirajući na tome da on bude prvi koji će biti ubijen "zajedno sa svojim sinom, svojim bratom i sinom svog brata i svim svojim kućanstvom, svojom frakcijom i njegovim prijateljima".⁸⁹

Ciceron je ubijen 7. decembra, 43. pr. Kr., u dobi od 63 godine, odsječene su mu glava i ruke, samo zato što je glasno vikao protiv tiranije.

---

⁸⁷ *Ibid.*, str. 209.

⁸⁸ *Ibid.*, str. 209.

⁸⁹ Plutarch. (1919). *op.cit.*, VII, 12, str. 68.

ZAKLJUČAK

Analizirajući Ciceronovo književno djelo, često smo imali uvid u njegovo političko djelovanje, koje ne samo da je obilježilo njegovu karijeru, nego i cijelu rimsku historiju. U Ciceronovim prvim i posljednjim govorima pokušali smo pronaći elemente koji su za cilj imali obranu tadašnjeg sistema, države i Rima. Dodatno, u cilju boljeg razumijevanja Ciceronovih političkih, intelektualnih, ali i građanskih promišljanja o idealnoj državi, idealnom građaninu i sistemu dotakli smo se i njegovog velikog djela *O Državi*. Došli smo do nekoliko ključnih zaključaka koji se logički, možda međusobno dodiruju, ali po relevantnosti razilaze.

Zaključujemo da pad Rimske Republike nije predstavljen kao posljedica unutrašnjih mana i nestabilnosti sistema, nego kao krivica onih koji su pokušavali oskrnaviti vrijednosti i principe republikanske vlasti. Tačnije, kada govorimo o padu Rimske Republike, govorimo o neuspjehu čovjeka, a ne institucija, ili o neuspjehu onih protiv kojih je Ciceron glasovito zborio.

Zaključujemo da je od suprotstavljanja Catillini do suočavanja s Markom Antonijem, Ciceron neumorno nastojao braniti i obnoviti temelje republikanskog poretka, te je tako doista i služio državi. Pomoću Ciceronovog državnoteorijskog djela *O Državi* vidjeli smo koliko je Ciceron zagovarao ulogu građana u državnim institucijama kao jedini način da država služi kolektivnom dobru i kako da bi postigli svoju idealnu vladu, tvrdio je da Rimljani moraju samo da vrate republiku u njen prethodni savršeni oblik. Vjerovao je u republikanski sistem u Rimu, te u sistem koji je uživao i u državu u kojoj je živio. Njegova odvažnost i predanost državnim republikanskim interesima i individualnim slobodama donijele su mu slavu i poštovanje ne samo među savremenici, već i među budućim generacijama.

Naposlijetku, zaključujemo da smo tražeći elemente govorništva u kojima je Ciceron služio državi, najprije našli elemente njegovog govorništva u službi slobode. Sloboda kao univerzalna ljudska zakonitost i težnja imala je prevlast nad težnjama jednog sistema ili uređenja. Naime, svaki put kada je sudbina Cicerona suočila sa udarom na slobodu građana, žustro je kovao riječi revolta, naglašavajući posljedicu tog udara po slobodu, a zatim po državu. Shodno tome, Ciceronova ostavština danas je više pitanje humanističkih, a ne političkih nauka.

U konačnici, zaključujemo da nismo potpuno uspjeli obraniti tezu da je njegovo govorništvo bilo u službi države, nego nečega većeg, univerzalnog i vječnog, to jeste, slobode.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

1. CICERON, 2016. *Govori protiv Katiline*. Preveo Ante Podrug. Zagreb: LATINA et GRAECA.
2. CICERON, 2021. *Govor za Seksta Roscija*. Preveli: Barić, I., Buha I., Halužan K., Kamenić, G., Kojić, K., Tomislava, et al. Zagreb: LATINA et GRAECA.
3. CICERON, 1995. *O Državi*. Priredio i preveo Daniel Nečas Hraste, Zagreb: DEMETRA, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
4. CICERO, 1971. *Selected works: Against Verres I*. Translated with an introduction by Michael Grant. Middlesex, England: Penguin Books.
5. CICERON, 2013. *Druga Filipka protiv Marka Antonija*. Preveo sa latinskog, predgovor i komentare napisao Boris Pendelj, Beograd: Fedon.

Literatura:

1. ADAMS, J. 2010. *Papers of John Adams: June 1783-January 1784...*, Harvard University Press (15)18.
2. BEARD, M. 2018. *SPQR–Povijest starog Rima*. Preveo s engleskog Ivan Ott, Zagreb: Školska knjiga.
3. BUDIMIR, M., & FLAŠAR, M. 1963. *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.
4. CICERON, 2002. *O govorniku*. Priredio i uredio Stepanić G., Zagreb: Matica Hrvatska.
5. CORNISH, P. J. (2012). *John Adams, Cicero and the traditions of republicanism*. Michigan Academician, 41(1).
6. GRAFTON, A., 1997. *Commerce with the Classics: Ancient Books and Renaissance Readers*, Michigan: University of Michigan Press,
7. HOWATSON, M.C., Chivers, I., 1993. *Oxford Concise Companion to Classical Literature*, New York: Oxford University Press.
8. JARAMAZ RESKUŠIĆ, I., 2005. *Ciceronov govor Pro Cluentio: sadržaj optužnice protiv A. Kluencija Habita*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu. .
9. MAIER, H., RAUSCH, H., & DENZER, H. 1998. *Klasici političkog mišljenja od Platona do Hobbesa*. Preveo Kiril Miladin, Zagreb: Golden marketing.

10. MAŠKIN, N. A., 1951. *Istorija starog Rima*. Beograd: Naučna.
11. MOMMSEN, T., 1905. *A History of Rome* New York: Charles Scrib. Sons.
12. NICOLET, C., MICHEL, Alain, 1961., *Cicéron*, Paris: Ecrivains de toujours.
13. PLUTARCH, (1919). *Parallel lives VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*. Translated by Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 99. MA: Harvard University Press.

Članci:

1. BOSSIER, G., 1905. „La conjuration de Catilline: III: Les Catilinaires." *Revue des Deux Mondes*, (27)1. <https://www.jstor.org/stable/44799988>.
2. DYCK, A.R. 2003. "Evidence and Rhetoric in Cicero's Pro Roscio Amerino: The Case Against Sex. Roscius." *The Classical Quarterly*. (53) 12. <https://www.jstor.org/stable/23270091>.
3. GADAMER, H. G. 1997. „Rhetoric, Hermeneutics, and Ideology-Critique“. *Rhetoric and hermeneutics in our time: A reader*. (8) 15. <https://doi.org/10.12987/9780300146448-017>.
4. NIETZSCHE, Fr.,BLAIR and Carole. "Nietzsche's" lecture notes on rhetoric": A translation." *Philosophy & Rhetoric*. (27)1.

Internet izvori:

1. <https://archive.org/>
2. <http://www.bibliotheque.sorbonne.fr/sid/spip.php?rubrique27>
3. <https://gallica.bnf.fr/>
4. <https://mediatheques.vieetbouloune.fr/romans-classiques-en-ligne>
5. <https://enciklopedija.hr/>
6. <https://proleksis.lzmk.hr/>
7. <http://hjp.znanje.hr>
8. <https://www.wikipedia.org/>